



# Elever med oroväckande skolfrånvaro, risk- och skyddsfaktorer och förebyggande insatser

---

Students with school refusal behavior, risk- and protection factors and prevention achievements

---

Marie Jonsson

Fakulteten för hälsa, natur- och teknikvetenskaper

Folkhälsovetenskap

Examensarbete i Folkhälsovetenskap 1, 15 hp

Handledare: Gull-Britt Rahm

Examinator: Ulla-Britt Eriksson

2014-01-08/ht13

---

## Sammanfattning

*Bakgrund:* Skolfrånvaro är ett komplext problem som fått större uppmärksamhet på senare tid. Det kan betraktas som ett folkhälsoproblem då det såväl ur ett individ- som samhällsperspektiv är en riskfaktor för framtida utanförskap. En ofullständig skolgång försvårar ett aktivt deltagande i arbets- och samhällsliv vilket i sin tur ökar risken för ohälsa ur många aspekter.

*Syfte:* Syftet med denna studie var att studera risk- och skyddsfaktorer för oroväckande skolfrånvaro och att ur ett systemteoretiskt och salutogent perspektiv analysera vad som beskrivs som framgångsfaktorer för ökad närvaro.

*Metod:* Litteraturstudie där data utgörs av resultat från sex utvalda artiklar. Analysen av data med en kvalitativ innehållsanalys av dessa artiklar..

*Resultat:* Fyra huvudkategorier med underkategorier växte fram och ett övergripande tema bildades. De fyra huvudkategorierna var multipla riskfaktorer för skolfrånvaro, konsekvenser av skolfrånvaro, åtgärder för att minska frånvaro och förmodade vinster av detta. Det övergripande temat var relationer som återkom som den enskilt viktigaste komponenten på samtliga nivåer. Riskfaktorer för hög skolfrånvaro finns på individ-, -familj-, skol- och samhällsnivå. Dessa riskfaktorer interagerar med varandra och har en kumulativ effekt. På samma vis finns skyddsfaktorer på samtliga nivåer. Skolan kan betraktas som ett system där faktorer i miljö och relationer kan beskrivas som systemkrafter som drar elever antingen till eller från skolan.

*Konklusion:* Goda relationer är en kraftfull skyddsfaktor på alla nivåer och skolan som möter alla barn och ungdomar har en unik möjlighet att utgöra trygghet och stå för kontinuitet, stabilitet och positiva relationer. För elever med riskfaktorer på individ-, och familjenivå kan skolan vara en värdefull skyddsfaktor samtidigt som en dålig skolmiljö kan utgöra en riskfaktor.

Nyckelord: *skolfrånvaro, risk- och skyddsfaktorer, relationer, barnperspektiv, elevdemokrati*

## **Abstract**

*Background:* School absenteeism is a complex problem. It is a public health problem because the consequences can be detrimental for the youth. Students with school refusal behaviour are a group at risk for future exclusion from the society. With not completed school results makes it harder to actively take part of work and society life which increase the risk for many different health problems.

*Purpose:* The purpose with this study was to identify risk- and protection factors for school refusal behaviors and promotive and preventive achievement for better attendance.

*Method:* The study is a qualitative litteratur review with a content analysis of six different articles under the subject school refusal behaviour

*Results:* In the analysis subcategories, four categories and a latent theme emerged. The four categories was multiple risk factors for school absenteeism, consequences of school absenteeism, interventions to decrease absenteeism and presumed benefits of the interventions. Relationship was the emerged theme and this is the most important factor at all levels. The results from this study are that risk factors with high levels of school abseentism has been found on an individual, family, school ans society level. These riskfactors interact with each other and has a cumulative effect. In same way protection factors works.

*Conclusion:* The main measures to decrease the risks is good relationships which is a protection factor at all levels. The school has a unique possibility to create a health promote environment with good relationships an a sense of coherense.

Key word:

*school refusal behaviour, risk- and protection factors relations, school democracy, child perspective*

## Innehåll

<b>1. Inledning</b> .....	<b>1</b>
1.1 Introduktion .....	1
1.2 Bakgrund.....	1
<b>2. Syfte</b> .....	<b>10</b>
<b>3. Teoretiska ramar</b> .....	<b>10</b>
<b>4. Metod</b> .....	<b>15</b>
4.1 Val av metod .....	15
4.2 Analys av data.....	17
4.3 Etiska aspekter .....	18
<b>5. Resultat</b> .....	<b>18</b>
5.1 Presentation av artiklar .....	18
5.2 Resultat av innehållsanalysen.....	27
<b>6. Diskussion</b> .....	<b>37</b>
6.1 Resultatdiskussion.....	37
6.2 Metoddiskussion.....	47
<b>7. Konklusion</b> .....	<b>48</b>
<b>Referenser</b> .....	<b>51</b>

# 1. Inledning

## 1.1 Introduktion

I mitt arbete som skolkurator sedan mer än 25 år har jag kommit i kontakt med många elever med oroväckande hög skolfrånvaro och även med elever som varit helt frånvarande under kortare eller längre perioder. Jag har alltmer blivit övertygad om vikten av att tidigt uppmärksamma elever med hög frånvaro och att kartlägga orsaker och försöka åtgärda detta med elevens delaktighet i fokus. När en elev helt uteblir från skolan under en lång period är problemet ofta komplext och svårt att lösa och kräver samverkan mellan olika verksamheter. Under senare år har jag varit involverad i ett samverkansprojekt mellan barn- och ungdomsförvaltning, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri med den initiala målsättningen att hitta en fungerande samverkansform för elever med oroväckande skolfrånvaro/hemmasittare. Tyvärr avslutades projektet innan den målsättningen uppfyllts men det hade det goda med sig att riktlinjer och rutiner liksom kartläggningsmaterial för denna elevgrupp utformades för att användas på skolorna.

## 1.2 Bakgrund

Barn och ungdomar som inte går till skolan har antagligen förekommit lika länge som det funnits undervisning. Redan Shakespeare beskrev en pojkes ovilja att gå till skolan ”creeping like snail unwillingly to school” i pjäsen *As you like it* från 1600-talet. När allmän skolplikt infördes ( i Sverige år 1882) blev elever som inte gick till skolan ett problem och även ett vetenskapligt forskningsområde. Ett stort antal studier har publicerats under 1900- och 2000-talet. Forskningen har framförallt fokuserat på orsaker till problematiken, förekomst, mätmetoder, behandlig samt kort- och långsiktiga prognoser. Teorierna om de bakomliggande orsakerna har varit varierande beroende på tidsepok och rådande paradig. Förklaringsmodeller har från det tidiga 1900-talet spänt från klassfrågor till psykoanalytiska teorier. I de senare har bindningen till modern betonnats och begrepp som neurotisk skolfobi använts (Färnkvist, 2011) .

Forskningen har utvecklat några centrala begrepp för att beteckna olika typer av skolfrånvaro. Skolk, skolfobi och skolvägran var tidigare de vanligaste termerna och beskriver olika grupper av elever som av olika anledningar inte går till skolan (Glad & Sjödin, 2013). De

mest förekommande termerna i senare svenska studier då det gäller elever med hög frånvaro är skolk, ströfrånvaro, skolfrånvaro och hemmasittare. Skolk anges som ogiltig frånvaro som sker utan vårdnadshavares vetskap och vid enstaka tillfällen eller lektioner och kan ske i grupp. Skolfrånvaro avser oftast längre eller kortare perioder av ogiltig frånvaro. Det är sällan hög frånvaro som är anmäld av vårdnadshavare och därmed giltig omnämns som ett problemområde. Hemmasittare är ett relativt nytt begrepp och Skolverkets definition ” fullständig ogiltig frånvaro under minst en månad” används (2010).

Nyckelbegreppen i internationell forskning inom området är; *skolfrånvaro (school absenteeism)* som kan vara antingen giltig eller ogiltig enligt ovan. *Undanhållande från skolan (school withdrawal)* icke barn-motiverad då föräldrarna av olika anledningar håller barnet hemma från skolan, *Skolvägrande beteende (school refusal behavior)* barnmotiverad då barnet vägrar att gå till skolan eller att stanna kvar hela skoldagen. *Skolvägran (school refusal)* avser oftast ångestbaserad frånvaro av separations- eller generaliserad typ. *Skolfobi (school phobia)* avser oftast rädslbaserad frånvaro men barn har sällan skolfobi och begreppet används mer sällan i senare studier. *Skolk (truancy)* som är ogiltig frånvaro relaterad till otillåten och av föräldrar okänd frånvaro. Skolk beskrivs ofta i samband med låga skolresultat, sämre socioekonomiska förhållanden och brottslighet.

I flera studier används termen School Refusal Behavior som ett paraplybegrepp som omfattar övriga begrepp som underkategorier. En svårighet är att begreppen används parallellt men med delvis olika innebörd i olika studier ( Kearny, 2008). Oberoende av terminologi är hög frånvaro, såväl ogiltig som giltig något som bör uppmärksammas tidigt (Glad & Sjöden, 2013).

Det har i ett historiskt perspektiv varit fokus framförallt på individinriktade och till viss del familjerelaterade förklaringsmodeller till frånvaron där man inte såg på skolans roll i problematiken. Hjörne (2008) har beskrivit fem rådande diskurser under olika tidsperioder för att kategorisera skolproblem. 1800-talet präglades av en moralisk och religiös diskurs och elever med skolproblem beskrevs i termer som fåne, lat, fattig, tattarunge, stygg, vanartig, utomäktenskapligt barn. Under det tidiga 1900-talet rådde den andra diskursen som benämndes som en psykologisk eller medicinsk diskurs och orsaksterminologin kunde vara imbecill, låg IQ, svagbegåvad. Från 1930-talet och några decennier framåt inträffade den tredje diskursen som beskrevs som en pedagogisk - medicinsk diskurs med beskrivningar av

elever bland annat som psykopat, omogen, neurotisk, ordblind. Den fjärde diskursen inträffade under 1960-talet och präglades av en socialpsykologisk diskurs. Ord som ängslig, hämmad, aggressiv, förhärdad, dåliga hemförhållanden, utanför, snattare, skolkare, skolvägrare, skolomogen, läs- och skrivsvårigheter och CP var några av beteckningarna på elever med skolsvårigheter. På 1990-talet övergick denna era i den så kallade biomedicinska diskursen och nu benämndes svårigheterna som psykiskt utvecklingsstörd, ADHD/DAMP, Aspergers syndrom, Tourettes syndrom, dyslexi och dyskalkyli (Hjörne, 2008).

Tre huvudsakliga paradigmer som förklarar orsakssambanden har föreslagits av både Färnqvist (2011) och Gladh & Sjödin (2013). Det första är psykoanalysen där relationen till modern och en oedipal konflikt ses som främsta orsak till skolvägran. Det andra paradigmet är det psykodynamiska perspektivet som fokuserar på dysfunktionella familjemönster som förklaring. Det tredje paradigmet, kognitiv beteendeterapi, fokuserar på beteendet där orsaksfaktorer som positiv och negativ förstärkning dominerar.

Oroväckande skolfrånvaro kan anses vara ett folkhälsoproblem. Det är såväl ur ett individ- som ur ett samhällsperspektiv en riskfaktor för framtida utanförskap då en ofullständig skolgång försvårar ett aktivt deltagande i arbets- och samhällsliv. Detta ökar i sin tur risken för ohälsa ur många aspekter. I nationalekonomiska rapporter beskrivs tydligt genom ekonomiska kalkyler vad vi som individer förväntas bidra med till samhället under vår livstid. Det finns även kalkyler om vad vi kan förväntas kosta samhället om vi istället kommer på glid, marginaliseras och så småningom hamnar i permanent utanförskap vilket naturligtvis också innebär en hög grad av mänskligt lidande. Nilsson och Wadeskog (2008) visar i sin rapport positiva effekter av tidiga insatser kring barn och unga för att undvika framtida utanförskap.

Flera forskningsresultat pekar på att risken för utanförskap ökar markant med bristande skolprestationer där hög frånvaro och låga resultat är tydliga riskindikatorer (Blair, 2008). Barn med låga eller ofullständiga betyg från grundskolan utgör en riskgrupp för framtida psykosociala problem oavsett socioekonomisk bakgrund (Socialstyrelsen, 2010).

Forskningen är entydig då det gäller vikten av tidig upptäckt och tidiga insatser. Insatser kan ske på tre olika nivåer (SKL, 2013). Den första nivån kallas den universella nivån. Det förebyggande arbetet på denna nivå har som mål att förhindra att problemen uppstår och

samma insats ges till hela befolkningsgrupper genom hälsofrämjande insatser utan hänsyn till skillnader mellan hög- och lågriskgrupper. Tanken är att främja en positiv utveckling hos alla genom att stärka skyddsfaktorer vilket förmodas innebära att behovet av insatser på övriga nivåer minskar (Killén, 2009). I förskola och skola innebär det att personalen arbetar för en god lärandemiljö med pedagogiska insatser kopplade till förskolans och skolans demokratiska uppdrag från ett rättighetsperspektiv och ett förhållningssätt i organisation och undervisning (Skolverket, 2011).

Selektivt förebyggande arbete förekommer på den andra nivån. Här är målet att tidigt identifiera flera riskfaktorer och förhindra att dessa problem vidareutvecklas. Arbetet riktas mot grupper med särskilda behov och alla i gruppen erhåller samma insats då fokus ligger på grupp- och inte individnivå. I förskola och skola innebär det också att personal tidigt uppmärksammar riskfaktorer och även hur barns och elevers svårigheter kan kopplas till deras skolmiljö.

Den tredje nivån går under beteckningen indikerat förebyggande arbete. På denna nivå är målet att mildra och förhindra konsekvenserna av problem som redan uppstått. Ett behov av individuella insatser finns på denna nivå. I förskola och skola behövs rutiner för adekvata insatser i barnets/elevers arbetsmiljö och för samverkan med externa professionella aktörer ( Killén, 2009; SKL, 2013).

I början av år 2008 publicerades den första nationella studien av långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ( Skolverket, 2008). Den kom till genom indikationer till Skolverket om att andelen elever med långvarig, ogiltig frånvaro ökade. Studien omfattade två delar, dels en enkät till landets kommuner och fristående skolor som vände sig till landets samtliga grundskolor, dels en analys av ett antal tillsynsbeslut där kommuner kritiserats för att rätten till utbildning åsidosatts. Rapportens redovisning av enkätdelen visade på en ungefärlig omfattning av problemet men det blev också mycket tydligt att frånvaroregistreringen var bristfällig och att ett stort antal kommuner inte hade reda på omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro i sina skolor. Som vanligaste orsak till denna typ av frånvaro angavs ”sociala eller psykosociala problem” eller att eleverna ”har svagt stöd för skolgången från hemmet”, orsaker till frånvaron som kunde hänföras till skolan och skolmiljön kom inte fram i enkätsvaren. Analysen av tillbudsbesluten gav en annan bild av orsaker till frånvaron. Dessa visade att



föräldrar vänt sig till Skolverket ( från och med 1 okt 2008 Statens Skolinspektion) för att de ansåg att deras barn blivit kränkt eller inte fått det stöd det behövde i skolan. Av de tillbudsbeslut som gav upphov till kritik framgick att skolan i samtliga fall brustit i att utreda bakomliggande orsaker till frånvaron och inte satt in tillräckliga eller adekvata åtgärder för att få eleven tillbaka till skolan. Det blev också tydligt att samverkan med andra instanser oftast inte fungerat och att allt ansvar hamnade på den enskilde rektorn och skolan i dessa ofta mycket komplexa ärenden. I rapportens konklusion poängterades vikten av förebyggande insatser, uppföljning av frånvaro och samverkan med hemmet. Vid komplicerade fall med långvarig frånvaro betonade Skolverket att skolan borde utreda de bakomliggande orsakerna till frånvaron innan man beslutar om åtgärder. De framhöll även behovet av en beredskap och organisation för samverkan och då framförallt med socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri (Skolverket, 2008).

Skolverkets rapport från 2008 följdes upp av ytterligare en studie som publicerades 2010 under titeln ”Skolfrånvaro och vägen tillbaka”. Studien var en upprepad kartläggning av omfattningen av långvarig, ogiltig frånvaro genom enkäter till grundskolor i landets samtliga kommuner samt ett urval fristående skolor. Studien innehöll även intervjuer med 21 elever som varit långvarigt frånvarande under grundskoletiden men vid tiden för intervjun kommit tillbaka. Rektorer och elevhälsoteam från nio kommuner intervjuades också och i sex av dessa kommuner genomfördes även intervjuer med förvaltningschefen. Även en pedagog med lång erfarenhet av att kartlägga skolerfarenheter för elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar intervjuades (Skolverket, 2010).

Skolverkets båda studier kartlade två grupper av elever med långvarig ogiltig frånvaro. Det var dels elever som varit fullständigt frånvarande minst en månad vid tidpunkten för kartläggningen och dels elever med långvarig ogiltig ströfrånvaro under de senaste två månaderna vid tidpunkten för kartläggningen. Resultat av den första studien visade att det i slutet av läsåret 2006/2007 uppskattningsvis fanns 1600 elever som varit fullständigt frånvarande sedan minst en månad varav 100 elever hade varit frånvarande hela läsåret och 5 000 elever hade långvarig ströfrånvaro sedan minst två månader. Av de tillfrågade skolorna svarade 80% på enkäten. I studien konstaterades att många kommuner hade mycket bristfällig skolpliktsbevakning då frånvaron inte registrerades i korrekt omfattning och inte alltid var känd (Skolverket, 2008).

I den uppföljande studien två år senare kunde skolorna i större utsträckning redovisa statistik för frånvaro. Resultaten av den senare studien visade att det i slutet av läsåret 2008/2009 rapporterades att 1 650 elever var fullständigt frånvarande sedan en månad eller mer. Av dessa hade 600 varit borta hela vårterminen 2009 och 150 hade varit borta hela läsåret eller mer. Över 12 000 elever hade en långvarig ströfrånvaro sedan minst två månader. Svarefrekvensen var 88% för de kommunala skolorna och 80% för de fristående skolorna. (Skolverket, 2010). Bortfallet i de båda studierna antogs vara slumpmässigt och frånvaron har räknats upp till nationell nivå utifrån andelen frånvarande i de kommuner som besvarat enkäten. Antalet elever med fullständig frånvaro är nästan identiskt lika vid båda kartläggningstillfällena och sett till totala antalet elever i grundskolan utgör de 2 promille av alla elever i åk 1-6 och 4 promille i åk 7-9.

Gruppen elever som var ströfrånvarande under mer än två månader var dubbelt så stor vid den senare kartläggningen jämfört med kartläggningen två år tidigare. Det behöver inte betyda att ökningen de facto varit så markant. Skolverket bedömde att problemet var underskattat i den första kartläggningen och att frånvaron uppmärksammas mer vid den senare bl. a. genom skolornas bättre rutiner för att registrera, följa upp och redovisa frånvarons omfattning.

Kartläggningen visade ingen skillnad mellan pojkar och flickor, inte heller mellan friskolor och kommunala skolor. ( Skolverket, 2008; Skolverket, 2010)

Noteras bör att dessa studier inte omfattade elever med långvarig giltig frånvaro inte heller de där föräldrar anmält frekvent, kortvarig sjukdom. Båda dessa grupper kan anses vara riskgrupper för att på sikt att hamna efter i skolarbetet och ha svårigheter att uppnå kunskapsmålen vilket är riskincitament för framtida utanförskap (Social rapport, 2010).

Problemet med hemmasittare kan tyckas litet i förhållande till totala antalet men motsvarar ändå ett stort antal elever. Enligt nationella beräkningar befaras att mellan 10 000 och 13 000 ungdomar i varje årskull på ca 100 000 barn kommer att hamna i ett mer eller mindre livslångt utanförskap (Nilsson, 2011). Läsåret 2011/2012 hade fler än var femte elev (22,6%) som gick ut årskurs 9 inte nått kunskapsmålen i ett eller flera ämnen och saknade därmed fullständiga betyg från grundskolan. Ur ett 15-årigt tidsperspektiv har det inte skett några stora förändringar av den andelen (Skolverket, 2012b).

En grupp elever som i flera studier beskrivs ha en hög frånvaro är elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Skolverket har särskilt uppmärksammat elever med Aspergers syndrom och autismlikande tillstånd (Skolverket, 2009). I en enkätundersökning riktad till föräldrar med barn med autism, Aspergers syndrom och autismlikande tillstånd uppgav 43% att deras barn hade varit frånvarande kortare eller längre perioder på grund av en bristfällig skolsituation. Av dessa hade 5% varit hemma ett år eller mer och 16% mellan en månad och ett år. Såväl kortare som längre perioder av frånvaro förklarades framförallt med orsaksfaktorer i skolmiljön såsom bristande kompetens hos skolpersonalen, brister i miljöanpassning och avsaknad av adekvat stöd (Autism- och Aspergerförbundet, 2010).

Problemet med hemmasittande elever återfinns inte bara i Sverige. Kearny (2008) har tittat på ett stort antal amerikanska studier som publicerats under perioden 2000-2007. Ett resultat var att frånvaroregistreringen inte alltid sker korrekt och att olika system används vilket försvårar jämförelser. Statistik från National Center for Education Statistics år 2005 visar att var femte elev i årskurs 4 och i årskurs 8 varit frånvarande minst tre dagar den senaste månaden (avser både giltig och ogiltig frånvaro). Antalet elever som varit frånvarande minst 5 dagar senaste månaden hade minskat till 7% i de båda årskurserna. Det är svårt att göra en direkt jämförelse med resultaten från de svenska studierna då de svenska endast presenterar ogiltig frånvaro och därmed inte omfattar den totala frånvaron.

Studier av skolfrånvaro även har genomförts i England, Canada och Australien och de senaste åren har omfattande studier gjorts även i Europa, Sydafrika, Japan, Saudiarabien och Indien. Resultaten från dessa studier visar på liknande mönster oavsett nation (Kearny, 2008).

Skolverkets studie från 2010 beskrev bilden av skolfrånvaro mer heltäckande men också mer komplex. Först kan konstateras att omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro rapporteras mer frekvent från skolorna vilket delvis kan förklaras av att registrering och rapportering fungerade bättre än vid den tidigare genomförda studien. De beskrivna orsaksfaktorerna sågs oftare som en kombination av faktorer i skolan, hos individen och i hemmet. Fokus i rapporten låg på att finna faktorer i skolan för att undvika ogiltig frånvaro och därmed öka närvaron. I samtliga intervjuer med såväl elever som personal återkommer bemötande från lärare och annan skolpersonal som den enskilt viktigaste faktorn för att öka närvaron.

I rapporten lyftes vikten av goda rutiner liksom värdet av tidig upptäckt och tidiga insatser i skolan för att undvika att frånvaron blir långvarig. En annan konklusion i rapporten var att det inte är skolans ansvar att lösa alla problem. Det är skolans ansvar att upptäcka och utreda signaler på att eleven inte mår bra och vid behov söka samverka med framförallt socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri (Skolverket, 2010).

I den nya skollagen (2010:800) har skolplikten betonats och kraven har skärpts på omgående rapportering till vårdnadshavare, då elev uteblir från skolan. I Skolverkets allmänna råd ”Arbetet med att främja närvaro och att uppmärksamma utreda och åtgärda frånvaro i skolan (2012)” är det övergripande syftet att varje elev ska få sin rätt till utbildning tillgodosedd. Råden har tillkommit mot bakgrund av nya bestämmelser och rapporter om att verksamheterna behöver tydligare stöd för att komma tillrätta med frånvaro.

Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, gav år 2013 ut en guide för systematiskt skolnärvaroarbeta i kommuner. Tidig upptäckt och tidiga insatser beskrivs från flera håll som mycket angeläget för ett framgångsrikt arbete med att vända frånvaron till närvaro, vilket kräver fungerande systematiska närvarorutiner i skolan. I guiden betonas även vikten av att elever och vårdnadshavare är delaktiga i strävandena att öka närvaron (SKL, 2013).

Hög skolfrånvaro orsakad av sjukdom eller skada förekom oftare bland elever som levde med ensamstående förälder, med föräldrar med låg utbildning och låg inkomst enligt en amerikansk studie (Kearny, 2008). Även en svensk studie visar att samband mellan s k hemmasittare och hög sjukanmäld frånvaro i tidig ålder (Glad & Sjödin, 2013). Dessa resultat antyder att också de elever som ofta är sjukanmälda, haft en längre sjukdomsperiod o s v måste uppmärksammas och erbjudas de stöd de behöver

Barn som är eller riskerar att bli hemmasittare är en grupp som de professionella ofta står handfallna inför och en väl fungerande samverkan mellan olika aktörer såväl inom som utanför skolan är därför av yttersta vikt för att hjälpa barn och ungdomar att bryta mönstret och komma tillbaka till skolan. Med stöd av exempelvis skollagen, socialtjänstlagen, förvaltningslagen och hälso- och sjukvårdslagen regleras att alla som arbetar med barn och unga har en särskild skyldighet att samverka i frågor som rör barn och unga som far illa eller

riskerar att fara illa. Socialtjänsten har fått ett särskilt ansvar för att samverkan ska komma till stånd (SFS 2010:800; SFS 2001:453; SFS 1985:223; SFS 1982:763).

För att hitta fungerande samverkansmetoder mellan skola, socialtjänst, barn- och ungdomspsykiatri samt polis kring barn som far illa eller riskerar att fara illa fick dåvarande Myndigheten för skolutveckling år 2007 i uppdrag av regeringen att fördela medel till pilotprojekt och stödja lokalt utvecklingsarbete inom grund- och gymnasieskolan. Elever med ogiltig skolfrånvaro utgjorde ett fyra områden till vilka projektmedel tilldelades. Tolv samverkansprojekt startades varav tio rapporterade minskad ogiltig frånvaro vid projektens slut. Som framgångsfaktorer för lyckad samverkan angavs ett gemensamt fokus på barnets behov istället för problem samt skolans elevhälsas nyckelroll i arbetet (Skolverket, 2009).

Gemensamma ansträngningar måste göras av alla berörda samhällsaktörer för att främja barn och ungdomars psykiska hälsa (SKL, 2009; Skolverket, 2010). För att åstadkomma effektiva samverkansformer mellan landsting och kommuner för hälsofrämjande insatser för första linjens vård och omsorg för barn och ungdomar med psykisk ohälsa drev SKL det s. k. Modellområdesprojektet mellan åren 2009-2011.

Skolfrånvaro är ett område där det är angeläget att samverkan fungerar. Fyra kommuner med ett tillhörande landsting fokuserade på skolnärvaro som sitt förbättringsområde med mycket goda resultat, t ex halverades den ogiltiga frånvaron i Vänersborgs kommun under den aktuella mätperioden (SKL, 2012).

Mycket av den tidiga forskningen om skolfrånvaro har varit inriktad på riskfaktorer. Orsaksförklaringar framförallt på individnivå men även på familjenivå har diskuterats. I flera senare studier kan en viss perspektivförskjutning ses då det även finns fokus på skolmiljöns betydelse för elevers frånvaro liksom aspekter av interaktion och samverkan på olika nivåer. I viss mån finns aktuell forskning som även belyser skyddsfaktorer som kan främja skolnärvaro. Med detta som bakgrund var det intressant att närmare studera risk- och skyddsfaktorer på olika nivåer och framförallt de salutogena faktorer som kan tänkas främja elevers ökade skolnärvaro.

## 2. Syfte

Syftet med litteraturstudien var att få en ökad kunskap om faktorer som påverkar skolfrånvaro och att ur ett systemteoretiskt och salutogent perspektiv analysera vad som beskrivs som framgångsfaktorer för ökad närvaro. Ett ytterligare syfte var att den ska ligga till grund för en framtida empirisk studie inom ramen för examensarbete på Masternivå.

### Frågeställningar

Litteraturstudiens övergripande forskningsfrågor är:

- *Vilka faktorer kan leda till ökande skolfrånvaro?*
- *Vilka tidiga insatser anses effektiva för att öka närvaron för elever i riskzonen?*
- *Vad är framgångsfaktorer för att få elever att återvända till skolan?*

## 3. Teoretiska ramar

För att försöka besvara dessa forskningsfrågor är det nödvändigt med teoretiska referensramar. I denna studie utgörs dessa av systemteori, Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell med risk- och skyddsfaktorer där de senare beskrivs med ett salutogent perspektiv med barnrättsperspektivet som en av komponenterna. Teorier om samverkan utgör också en bas för att tolka resultaten.

Systemteorin kan sägas utgöra den yttre ramen där den utvecklingsekologiska modellen synliggör olika nivåer i systemet och interaktionen mellan dem. På samtliga dessa nivåer återfinns risk- och skyddsfaktorer där salutogena faktorer har en skyddande effekt.

Ett vanligt synsätt inom skolan har varit att betrakta en problemsituation i skolan som beroende av denna individs egenskaper och svårigheter. Skolmiljöns betydelse har då inte studerats i större utsträckning (Nilholm, 2005). I ett systemteoretiskt perspektiv flyttas fokus från den enskilde individen till omgivningen och relationerna där emellan. Systemteorin har en holistisk ansats och beskriver krafter i systemet som ömsesidigt beroende av varandra. Aristoteles tes ”helheten är större än summan av delarna” är användbar i detta sammanhang. Ett grundläggande begrepp i systemteorin är nivåer och i alla system finns en hierarkisk uppbyggnad. Den hierarkiska uppbyggnaden är av praktisk betydelse för ett fungerande samhälle, dels genom att de högre nivåerna ställer in eller ”kalibrerar” verksamheten på lägre

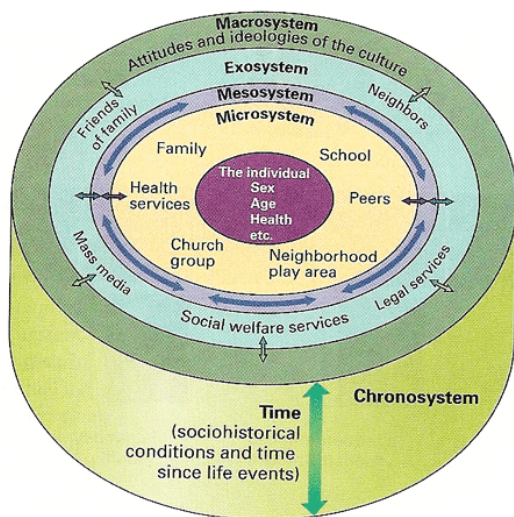
nivåer, dels att gränserna mellan systemets olika nivåer måste upprätthållas för att helheten ska fungera. Ett systemteoretiskt perspektiv handlar om att förstå världen i termer av helheter, relationer, funktioner, sammanhang och mönster (Öqvist, 2008). De olika nivåerna i systemet liksom relationerna mellan nivåerna studeras där faktorer på olika systemnivåer påverkar varandra och därigenom samverkar till att skapa risk- och skyddsfaktorer. Denna teori står nära bl. a. Bronfenbrenners utvecklingsekologiska teori (Strand, 2013).

Bronfenbrenners ekologiska modell kan beskrivas som en hierarkisk struktur som spänner från mikro- till makronivå. I många sammanhang används Bronfenbrenners ekologiska modell som utgångspunkt för att analysera risk- och skyddsfaktorer. Dessa faktorer återfinns på olika nivåer som samverkar med varandra. Systemet är inte statiskt, händelser och förändringar i miljön över tid är av stor betydelse. Den ekologiska modellen innefattar följande system:

- Mikrosystem – relationer mellan individ och nära omgivning
- Mesosystem – relationer och kommunikation mellan olika mikrosystem och exosystem
- Exosystem – sociala miljöer som påverkar individen påtagligt utan att vara i vardaglig inblandning.
- Makrosystem – attityder, synsätt och samhällelig kultur
- Chronosystem – mönstret av utveckling och förändring över tid

En riskfaktor för ett beteende är inte samma sak som en orsak till detta. En riskfaktor är en egenskap, händelse, förhållande eller process som ökar sannolikheten eller risken för ett visst utfall. Ett stort antal riskfaktorer på olika nivåer, se Bronfenbrenners ekologiska modell (figur 1) samvarierar med varandra. Ju fler riskfaktorer som återfinns hos ett och samma barn – och i ännu högre grad om dessa återfinns på flera nivåer - desto större är risken för ett visst utfall, enligt en kumulativ riskfaktorsmodell.

På samma vis är skyddsfaktorer egenskaper, händelser, förhållanden och processer som minskar sannolikheten för ett visst utfall. Dessa faktorer har även de en kumulativ effekt och fungerar som en buffert mot eller en mekanism som förändrar effekterna av att exponeras för risk (Bronfenbrenner, 1979)



Figur 1. Bronfenbrenners ekologiska modell( Nyers& Abell & Kolstad & Sani 2010)

Skolan kan ses som ett socialt system som innehåller både mikrosystem (klassrum), mesosystem (relationen mellan klassrum och andra skolfunktioner) samt ett exosystem (skolan som helhet). Det innebär att även möten och relationer inom och mellan de olika nivåerna innefattas. Systemkrafter finns på olika nivåer. De påverkar varandra och samverkar till att skapa risk- och skyddsfaktorer. Dessa kan förmodas dra elever i riktning till eller från skolan. Relationen mellan olika faktorer i systemet och påverkande faktorer utifrån skapar balans i systemet när eleverna dras till skolan och utgör då skyddsfaktorer. Systemet är i obalans då systemkrafter inverkar på elever och drar dem bort från skolan, d. v. s. riskfaktorer. Samma systemkrafter kan dock ge olika resultatberoende på individens mottagande s. k. multifinalitet.

I ett salutogent perspektiv studeras de faktorer som främjar hälsa. För att ett system ska få och behålla balans krävs stabilisatorer och dessa kan ses som ett uttryck för salutogenes. Salutogena stabilisatorer kan jämföras med de systemkrafter som drar eleven till skolan och genererar delaktighet och känsla av sammanhang (Strand, 2013). Antonovsky (2005) menar att det mest väsentliga för den mänskliga hälsan är hur individen hanterar tillvarons påfrestningar, det vill säga vilka copingresurser individen förfogar över. Begreppet KASAM (Känsla av sammanhang) är centralt och utgör en resursfaktor för hälsa. Individens grad av KASAM är avgörande för om en påfrestning får en salutogen, neutral eller patogen inverkan. KASAM definierar tre viktiga områden. Individer med en hög grad av KASAM upplever sin



situation som begriplig, hanterbar och meningsfull. Innebörden i dessa tre begrepp beskrivs nedan.

Begriplighet beskrivs som att de stimuli individen möter i tillvaron ska vara förutsägbara och kunna förstås eller åtminstone ordnas och förklaras oavsett om de är positiva eller negativa. För att begriplighet ska upplevas behöver individen känna tilltro till att ha förstått situationen.

Hanterbarhet handlar om att individen har tilltro till att ha tillgång till de resurser som krävs för att möta tillvarons påfrestningar. Vid en hög grad av hanterbarhet minskar risken att individen upplever sig som ett offer utsatt för okontrollerbara omständigheter.

Meningsfullhet är motivationsfaktorn i KASAM begreppet. Det yttrar sig i individens önskan om att hantera tillvaron och vara delaktig i de processer som formar livet och uppleva dem som utmaningar värda att investera i. Meningsfullhet beskrivs som den drivande komponenten i KASAM och är betydelsefull för att motivation ska finnas för att individen ska försöka begripa och hantera tillvaron.

Alla tre komponenterna är viktiga och påverkar varandra. Delaktighet är en komponent av betydelse för att skapa meningsfullhet. Upplevelsen av delaktighet uppstår i samspelet med omgivningen där individens möjlighet att interagera och verka i miljön påverkar känslan av delaktighet (Bronfenbrenner, 1979).

Barnrättsperspektivet blir i detta sammanhang väsentligt. I den svenska skollagen anges att barn och elever ska få inflytande över utbildningen i förhållande till ålder och mognad (SFS, 2011:800). Barnrättsperspektivet ska vara en utgångspunkt för alla insatser på arenor som rör barn och ska spegla synen på elever som fullvärdiga medborgare och kompetenta individer. De ska mötas med respekt i alla sammanhang. I artikel 12 betonas barns rätt att uttrycka sina åsikter i alla de frågor som rör barnet och att detta ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (Konventionen om barnets rättigheter, 2006).

Elvstrand (2009) har delat in hela Barnkonventionens i tre P. Det första begreppet är Provisional rights vilket avser ombesörjande rättigheter såsom grundläggande behov av mat,

vatten, bostad osv. Det andra beskrivs som Protection rights vilket innefattar skyddande rättigheter mot exploatering och övergrepp. Det tredje och sista begreppet är Participation rights. Detta beskriver de deltagande rättigheter som innebär att få göra sin röst hörd och bli lyssnad till och därigenom i adekvat omfattning ha möjlighet att påverka sin situation. Enligt Elvstrand (2009) är de artiklar som behandlar Participation rights svårast att genomföra i praktiken då den kräver stora förändringar i synsätt på barn och unga. Barnets vilja kolliderar inte sällan med den vuxnes och det uppstår svårigheter att balansera mellan barns behov av skydd och deras deltagande rättigheter. För att öka elevens motivation till förändring i skolan är elevens delaktighet och medbestämmande i hela processen väsentlig (Elvstrand, 2009).

En annan viktig aspekt då det gäller elever med oroväckande skolfrånvaro är samverkan mellan olika professionella aktörer. En väl fungerande samverkan kan utgöra en skyddsfaktor och beskrivs som en nödvändighet då elever riskerar att bli eller blivit hemmasittare, d v s då behovet av insatser på indikerad nivå är omfattande (SKL, 2009 ; Skolverket, 2010).

Samverkan bygger på relationer, samsyn och kunskap om varandras ansvarsområde.

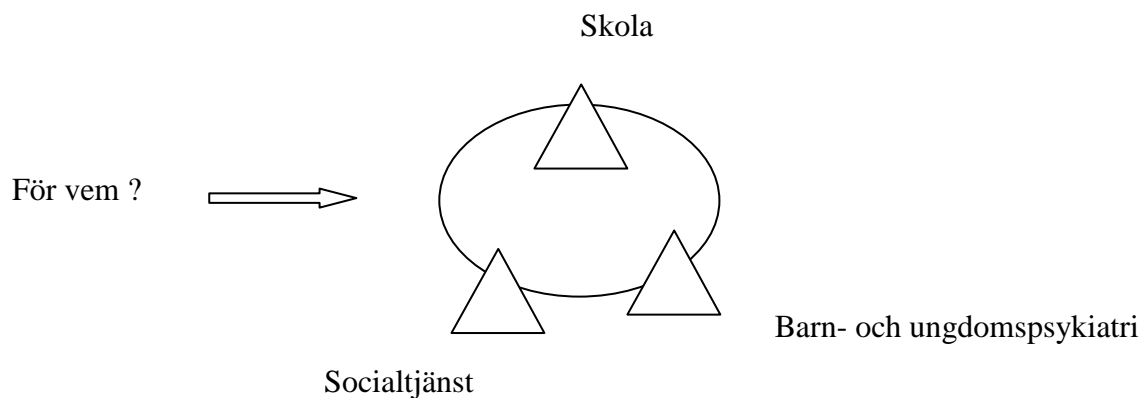
Det kan krävas en intersektoriell samverkan mellan samhällssektorer med olika verksamhetsinriktning och huvudmannaskap. Det innebär att verksamheterna har olika huvuduppdrag och styrs av olika lagar och regelverk och har skilda ekonomiska och administrativa gränser vilket kan utgöra strukturella hinder för samverkan. Kulturella hinder för samverkan kan också uppstå genom olika perspektiv på individers behov.

Den intersektoriella samverkan innebär också en interorganisatorisk samverkan mellan olika myndigheter liksom en interprofessionell samverkan mellan de olika professionerna.

Sammantaget innebär detta att det finns många hinder och svårigheter för att få en intersektoriell samverkan att fungera väl ( Axelsson & Axelsson Binari, 2011).

De olika verksamheterna skola, socialtjänst och barn-och ungdomspsykiatri har olika stort ingångsintresse i problemet ”elever med oroväckande skolfrånvaro” då det initialt får anses vara ett skolproblem. Dessa elever blir en målgrupp för socialtjänst- samt för barn och ungdomspsykiatri först då deras roll blir tydlig i övergången från den selekterade till indikerade nivån vilket sannolikt kan bidra till ett minskat engagemang för arbetet på de tidigare nivåerna.

Detta kan illustreras med utgångspunkt i Hjerns organiseringsanalys för multipla behov (figur 2)



Figur 2 . Hjerns modell organisering och järburur, Axelsson & Axelsson Binari, 2007 s 50, modifierad av uppsatsförfattaren .

Figuren kan förstås som att professioner från de tre verksamheterna behöver samverka för att organisera sina tjänster. ” Vem” i detta sammanhang är elever med oroväckande hög skolfrånvaro/hemmasittare. Det är en ofta en grupp med sammansatta behov. Risker finns att denna målgrupp inte har lika hög prioritet för socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri då problemet blir synligt i skolan. Studier visar att personer med sammansatta behov riskerar att ramla mellan stolarna då de inte tillhör en prioriterad målgrupp för samtliga verksamheter. Gruppens behov gör att tjänster från fler verksamheter ofta behövs för att komma tillrätta med problemet (Axelsson & Axelsson Binari, 2011).

## 4. Metod

### 4.1 Val av metod

Valet att göra en systematisk litteraturstudie utgick från en önskan om en fördjupad kunskap inom området innan en planerad empirisk studie genomförs. Forsberg och Wengström (2013) beskriver att en systematisk litteraturstudie kännetecknas av att den utgår från en tydligt formulerad fråga som sedan besvaras systematiskt genom att identifiera, välja, värdera och analysera relevant forskning. Efter att forskningsfrågorna formulerats inleddes sökning av datakällor.

Denna sökning skedde i databaserna Erik, SocInk, PsykInk, Social Sciences Citation, Academic Search Elit och Scopus med nyckelorden school refusal, school absence, school democracy och child perspective. Orden school absence gav över hundratusen träffar och school refusal drygt fyratusen varför en begränsning av materialet var nödvändig. Sökningen begränsades då till att kombinera school refusal and school absence vilket gav etthundraåttio träffar. Tanken med detta var att finna artiklar som kunde tänkas inkludera fler aspekter av skolfrånvaro. Då antalet träffar fortfarande var mycket stort begränsades urvalet ytterligare genom att endast söka peer reviewed journals med publiceringsår mellan 2008-2013 då nyare studier var av störst intresse. Antalet träffar blev då trettiosex. Beträffande nyckelorden school democracy and child perspective fann jag inte artiklar som även innefattade nyckelorden school refusal or school absence. Vidare sökning skedde då med kombinationen school democracy and child perspective och även här begränsades urvalet genom peer reviewed journals med publiceringsår mellan 2008-2013. Antalet träffar blev då åttio och nästa urvalskriterium var huruvida titeln på respektive artikel verkade stämma med ämnet i denna litteraturstudie. Artiklar med relevanta titlar studerades genom att abstrakten lästes. I nästa steg skedde en översiktlig genomläsning av femton artiklar varav sex slutligen valdes ut för en djupare analys då de bedömdes vara av störst intresse för denna litteraturstudies frågeställningar.

Med de beskrivna urvalskriterierna hittades inga artiklar om skolfrånvaro i Sverige. Urvalet var avsett att spegla internationell forskning även om tyngdpunkten blev studier från USA då flest studier är gjorda där. De utvalda artiklarna beskriver även förhållanden i Norge, Irland och fler länder i Europa.

Artikel 1 är en pilotstudie från USA som belyser hur skolfrånvaro kan kartläggas av skolkurator. Den valdes då den var av intresse utifrån egen yrkesbakgrund och belyste hur en sådan kartläggning kan ske stegvis i skolmiljö och kopplas till insatser. Artikel 2 är en stor irländsk studie av elevers delaktighet i skolan och effekterna av detta. Artikel 3 är en sammanfattande översikt av hälsofrämjande arbete i skolor i Europa. Artikel 2 och 3 valdes då de beskriver salutogena faktorer som kan ha samband med högre närvaro i skolan. Artikel 4 är en stor forskningsöversikt över studier om skolfrånvaro som publicerats efter år 2000, främst i USA och därmed ger en bred överblick av forskningsläget. Artikel 5 och artikel 6 bygger på en stor norsk studie av gymnasieungdomar med hög frånvaro. Artikel 5 är en

analys av samvarierande riskfaktorer på olika nivåer och artikel 6 belyser vad som skiljer ungdomar med ångestproblematik och låg frånvaro från dem med hög frånvaro. Dessa artiklar valdes då de studerar samvariation av riskfaktorer och dessutom vänder på frågeställningen genom att studera skyddsfaktorer hos ungdomar med ångestproblematik som ändå har god skolnärvaro. Då studien är utförd i Norge kan den också tänkas ha likheter med svenska förhållanden. Studien avser gymnasieungdomar men bedömningen gjordes att fördelarna uppvägs det trots att litteraturstudien främst avser elever i grundskolan, det vill säga elever som har skolplikt. Urvalet av artiklar var avsett att spegla såväl orsaker till skolfrånvaro som salutogena faktorer som kan tänkas främja närvaro.

#### **4.2 Analys av data**

Analys av data har skett med innehållsanalys av de sex utvalda artiklarna. Med data avses i denna systematiska litteraturstudie de studier som presenteras under resultatdelen.

Innehållsanalys har valts som analysmetod för att mönster, skillnader och likheter i data ska bli synliga för att kunna nå en djupare förståelse för det problem som studeras. Graneheim och Lundman (2004) beskriver innehållsanalys som en teknik vid analys av texter och dokument där klassificering och systematisering av insamlad data sker för att forskaren ska kunna identifiera mönster och teman.

Innehållsanalysen kan vara manifest eller latent. Den manifesta innehållsanalysen är en analys av direkt synliga mönster eller teman i texten. Den latent innehållsanalysen innebär en tolkning av textens underliggande mening där målet är att nå djupet i texten för att kunna integrera data i en teoretisk förklaringsmodell.

I den aktuella litteraturstudien har latent innehållsanalys valts som metod i syfte att finna svar på forskningsfrågorna. Metoden är induktiv, vilket innebär att teorin genereras utifrån praktiken, dvs. utifrån ett förutsättningslöst insamlade av data som sedan tolkas och sammanförs till allmänna principer där nya begrepp och teorier kan utvecklas. (Forsberg & Wengström, 2013).

I innehållsanalysen härleds koderna direkt från texten och den har skett i följande steg utifrån Granheim & Lundman (2004). Till att börja med markerades meningsbärande enheter i texterna vilka sedan kondenserades till mer komprimerade enheter och kodades för att kunna

sorteras in i underkategorier och sedan kategorier. Detta har konkret inneburit att meningsbärande enheter i artiklarnas i resultat- och diskussionsdel markerats i respektive artikel. De har därefter kondenserats till mer komprimerade enheter, kodats och ordnats i ett schema. Respektive schema har därefter klippts sönder och därefter sammanfogats med varandra så att nya gemensamma underkategorier bildats. I detta pussel har så småningom fyra övergripande kategorier blivit tydliga och ett latent tema har även vuxit fram.

### **4.3 Etiska aspekter**

I en litteraturstudie är forskningsområdet tidigare dokumenterad kunskap. Forskningsfrågorna ställs till litteraturen och de etiska övervägandena görs beträffande urval och presentation av resultat. Vidare skall alla artiklar som ingår i litteraturstudien redovisas och resultaten ska presenteras. (Forsberg & Wengström 2013). I denna uppsats beskrivs urvalet av datakällor ingående och enbart studier ingår som fått tillstånd från etiska kommittén eller där noggranna etiska överväganden har gjorts. Samtliga artiklar i innehållsanalysen är redovisade och resultaten presenterade.

## **5. Resultat**

### **5.1 Presentation av artiklar**

#### **Artikel 1**

Dube, S. & Orpinas P.,(2009). Understanding Excessive School Absenteeism as School Refusal Behavior, *Children & Schools april 2009, Volume 31 Issue 2 p 87-95.*

#### *Bakgrund*

Artikeln bygger på en studie av elever med hög skolfrånvaro. Det är en pilotstudie från ett område i Atlanta, USA. Bakgrunden till studien är att försöka förstå orsaker till hög skolfrånvaro för att kunna motverka de negativa konsekvenserna av beteendet. Det beskrivs som ett beteendeproblem med multipla orsaksfaktorer på familje-, skol-, vän- och individnivå. Problemet med skolfrånvaro beskrivs vara negativt eller positivt förstärkt.

Negativ förstärkning handlar t. ex. om att undvika rädsla eller ångestskapande situationer i skolan eller fly från negativa sociala eller bedömande sociala situationer i skolan.

Positiv förstärkning å andra sidan handlar t. ex. om att sträva efter föräldrars uppmärksamhet eller efter påtagliga, positiva belöningar utanför skolan.

Tidigare studier har skett med ett kliniskt underlag och artikelförfattarna vill genom denna pilotstudie utvärdera om verktyget School Refusal Assesement Scale for Children (SRAS-C) kan vara användbart i skolan på ett icke-kliniskt underlag, då tidigare studier begränsats av att underlaget varit barn med psykisk ohälsa. I artikeln beskrivs skolkurator ha en viktig roll då det gäller elevers hälsa och välbefinnande i skolmiljön. Skolkurator har ofta kontakt med elever och föräldrar om det finns problem med närvaron i skolan och har därigenom en position som gör det möjligt att analysera profiler av frånvaro.

#### *Syfte:*

Syftet var att genom en pilotstudie bedöma om SRAS-C kan vara användbart som ett bedömningsunderlag i en icke-klinisk population.

#### *Metod:*

En kvantitativ studie baserad på sekundärdata där sex skolkuratorer samlade in data från 99 elever (58 pojkar och 41 flickor) som hade rapporterade närvaroproblem men inte dokumenterad kronisk sjukdom eller hälsoproblem. Studien byggde på kartläggning, självrapportering och test avseende förstärkning, beteendestörning och aggression. Urvalet var alla elever i skolor mellan årskurs 3-5 (upper-elementary school) och årskurs 6-8 (middle school) i ett förortsområde i Atlanta, USA. Studien ägde rum mellan oktober 2005 och april 2006.

#### *Resultat:*

I studien identifierades tre profilgrupper: Den första gruppen utgjordes av elever med en multipel profil med både positiv och negativ förstärkning av skolfrånvarobeteende. De utgjorde 17 % av den studerade gruppen. Denna grupp hade signifikant högre andel svårigheter än de övriga grupperna och hade högre frekvens av att ha blivit trakasserade liksom fler erfarenheter av stressande eller traumatiska händelser. Den andra gruppen hade en

profil med enbart positiv förstärkning och utgjorde 60 %. Denna grupp hade fler svårigheter än gruppen utan profil. Grupp tre hade ingen profil och var 22 % av den studerade gruppen. Denna grupp hade minst svårigheter och signifikant lägre grad av aggression än de övriga.

Studien uppmärksammade två profilgrupper som inte tidigare identifierats med SRAS-C testet. Den första gruppen utmärktes av en multipel profil och i denna grupp var svårigheterna störst, antalet frånvarotillfällen något högre och betygen något lägre. Den andra gruppen hade en avsaknad av profil och i denna grupp var det mindre svårigheter, något lägre frånvaro och något högre betyg. Gruppen med profil där skolfrånvaron är positivt förstärkt av faktorer utanför skolan var störst. Detta resultat bekräftas av tidigare studie,r där elever beskrivit att skolan är tråkig, lektionerna oengagerande och skolpersonalen otillgänglig vilket ökar risken för frånvaro. Profilerna skilde sig något åt mellan elever i mellan- respektive högstadiet.

## **Artikel 2**

De Roisté,A. ,Kelly C., Molcho M., Gavin A. & Gabhain S. N. (2012). Is school participation good for children? Associations with health and wellbeing, *Emerald Health Education*, Vol112, No2 2012, p 88-104

### *Bakgrund:*

Artikeln bygger på en stor irländsk studie om elevers upplevelse av delaktighet i skolan och vilken effekt detta kan ha. Med växande kunskap om barns rättigheter ökar acceptansen för barns förmåga att tala för sig själva. Med barnkonventionen skall säkerställas att barn ska ha rätt att uttrycka sin åsikt och kunna påverka förhållanden som rör dem. På Irland har tre nationella barnmål fastställts. Det första målet är att barns röst ska höras. Det andra målet är att barns liv ska förstås bättre. Det tredje målet handlar slutligen om att barn ska erbjudas kvalificerat stöd. Det innebär för skolans del att det ska finnas strategier för att involvera elever i skolans funktioner. Elevdeltagande i skolan beskrivs omfatta strategier för att ge elever möjlighet att vara aktivt involverade i beslutsfattande i deras skolor.

Hypotesen i studien var att delaktighet har positiva effekter på skolans effektivitet att möta elevers behov, bättre studieresultat och bättre relationer i skolan. Tidigare studier har dock visat att elevers åsikter inte väger lika tungt som vuxnas och att de upplever orättvisa i skolan



då de inte blir lyssnade till och har små möjligheter att påverka för dem viktiga förhållanden i skolan. Många upplever att överenskommelser om delaktighet behandlas med lite värdighet och respekt och att det i praktiken är triviala saker som uppmärksammas som ”ett spel för gallerierna”.

Att ha möjlighet till verkligt deltagande i beslutsprocesser är en av huvudfrågorna i en demokratisk hälsofrämjande skola. Nödvändigheten av detta ökar med elevers stigande ålder. Ökad demokrati förväntas leda till bättre studieresultat och bättre trivsel för såväl elever som lärare. Teorier om organiserat deltagande och empowerment kan användas för att undersöka skolans effekt på elevers hälsa och välbefinnande.

#### *Syfte:*

Studiens syfte var att undersöka om det finns ett samband mellan deltagande i skolan och upplevda skolprestationer, trivsel i skolan och positiv hälsouppfattning.

#### *Metod:*

En kvantitativ studie genomfördes, där data från Irish HSBC studie ( en del av WHO:s jämförande studier) användes som underlag. Data samlades in från 10 334 elever i åldern 7-17 år från 215 skolor som var slumpmässigt utvalda för att erhålla nationell representativitet. Studien genomfördes mellan april och juni 2006.

#### *Resultat:*

En stor andel elever i studien upplevde en viss nivå av delaktighet i skolan med någon variation mellan ålder och kön. Äldre elever upplevde lägre grad av deltagande än yngre. Flickor rapporterade oftare att de deltog i att organisera skolarrangemang och uppmuntrades även mer än pojkar till att uttrycka sina åsikter i klassrummet. När det gällde deltagande i att utforma skolregler uttryckte endast 23% av alla elever att de var delaktiga i att utforma dessa. Att delta i utformandet var positivt kopplat till att rapportera god trivsel i skolan, goda upplevda skolresultat, god hälsa och välbefinnande oavsett ålder och kön.

Det var dock en betydligt större andel (58%) som svarade att de var delaktiga i att organisera skolarrangemang och att detta var vanligast bland de yngre eleverna. Flickor var mer delaktiga än pojkar (61% respektive 54%). Att delta i att organisera skolarrangemang var positivt associerat med god trivsel, hälsa och välbefinnande i alla grupper av båda könen.

En hög andel (63%) beskrev att de uppmuntrades att uttrycka sina åsikter i klassrummet. Liksom vad gällde att organisera skolarrangemang var det de yngre eleverna andelen av båda könen som sade sig i högre grad ha uppmuntrats att uttrycka sina åsikter. Totalt sett upplevde flickor något högre grad av uppmuntran än pojkar (65% respektive 60%). Att uppmuntras till att uttrycka åsikter i klassrummet var positivt kopplat till god trivsel, hälsa och välbefinnande i alla grupper.

### **Artikel 3:**

Venka Simovska (2012). What do health-promotion schools promote? Processes and outcomes in school health promotion, *Emerald Article, Health Education, Vol.112 Iss:2 pp 84-88*.

#### *Bakgrund:*

Artikeln var en bred översikt av arbetet med hälsofrämjande skolor i Europa. I Europa deltar 43 länder i detta arbete genom nätverket ENHPS, The European Network of Health Promoting Schools.

#### *Syfte:*

Syftet med artikeln var att belysa hur det hälsofrämjande arbetet sker i skolan och vilka insatser som kan ge goda resultat.

#### *Metod:*

Medlemmarna i "Schools for Health in Europe Research Group" bjöds in för att presentera sitt hälsofrämjande arbete. Presentationerna skulle innefatta både processen och resultaten i detta arbete. De inkomna bidragen granskades med double blind peer review. Nio studier valdes slutligen ut för presentation, publikation och utvärdering. Fem av dessa ingår i denna översiktsartikel och de återstående presenteras i en senare utgåva av Emerald Article.

#### *Resultat:*

De fem artiklarna som presenteras i denna översiktsartikel har ett jämförande perspektiv på hälsofrämjande arbete i skolan och reflekterar över relaterade processer och resultat. De har olika fokus och studiedesign men är samstämmiga om vikten av att det hälsofrämjande arbetet

inte sker genom enstaka specifika insatser inom området utan är kopplat till skolans kärnuppdrag, dvs. utbildning, för att goda resultat ska nås. I översiktsartikeln sammanfattas aspekter som inkludering, demokrati, deltagande, möjlighet att påverka, möjlighet att kritiskt granska och utförarkompetens är viktiga. Aspekter att beakta i relation till hälsa och vara kopplade till den pedagogiska traditionen för att framgång ska nås. Framgång i detta sammanhang innebar att ge goda hälsoeffekter, utveckla innovativa pedagogiska grepp och möta sociala utmaningar i skolan.

#### **Artikel 4**

Kearny, C.A, (2008). School absenteeism and school refusal behavior in youth: A contemporary review *Clinical Psychology Review, mars 2008* "8;3 p 451-471

#### *Bakgrund*

Artikeln är en omfattande översikt av resultat från en stor mängd studier av skolfrånvaro som publicerats under senare år. I artikeln beskrivs att skolfrånvaro är en allvarlig fråga om psykisk och fysisk hälsa för många barn och ungdomar. Hög frånvaro beskrivs som en betydande riskfaktor för självmordsförsök, promiskuöst sexualliv, tonårsgraviteter, våld, oavsiktliga skador samt bilkörning under påverkan av alkohol och droger. Kronisk frånvaro hänger ofta samman med att helt sluta skolan vilket också innebär att dessa elever saknar tillgång till skolbaserade program för fysisk och psykisk hälsa. I vuxen ålder finns ett samband mellan hög skolfrånvaro, dålig ekonomi, sociala, psykiatriska och äktenskapliga problem. Skolfrånvaro beskrivs som ett allvarligt folkhälsoproblem då det kan leda till svåra hälsokonsekvenser på såväl kort som lång sikt. Därför bör professionella yrkesutövare inom medicin, socialtjänst, skolans elevhälsa och lärare uppmuntras till ökad kunskap om frånvarons orsaker. Med ökad kunskap om frånvarons orsaker borde man kunna utveckla bättre och enhetliga definitioner, klassifikationer, utvärderingar och interventioner.

#### *Syfte:*

Studiens syfte var att tillhandahålla en koncis översikt av nutida forskningsstudier av skolfrånvaro, skolvägran och relaterade begrepp.

### *Metod*

Artikeln är en omfattande deskriptiv forskningsöversikt över studier av skolfrånvaro. I fokus är elever i åldern 5-17 år (elementary och secondary school) och innefattar elever både med giltig frånvaro relaterad till sjukdom eller skada och elever med ogiltig frånvaro relaterad till omgivnings-, sociala, psykiatriska eller andra förhållanden. De beskrivna studierna är främst gjorda i USA och publicerade efter år 2000. I artikeln presenteras studier som handlar om skolfrånvaro ur olika aspekter. Den beskriver olika typer av och orsaker till skolfrånvaro, förekomst, risk- och skyddsfaktorer på olika nivåer, komorbida (samsjukliga) fysiska och psykiska tillstånd, men också interventioner och resultat av dessa.

### *Resultat*

Studier har sett samband mellan ett stort antal fysiska tillstånd som orsak till skolfrånvaro. I första hand tillhör astma de vanligaste sjukdomsrelaterade orsakerna till frånvaro men även andra tillstånd som cancer, kroniskt utmattningssyndrom och kronisk sjukdom och smärta omnämns. Skolfrånvaro har även samband med psykosomatiska besvär hos elever, framförallt bland elever med ångestbaserad frånvaro. De psykiatriska tillstånd som varit mest frekventa i stora studier när det gäller ångestbaserad skolfrånvaro är diagnoserna depression, separationsångest, trottsyndrom och uppförandestörning.

När det gäller studier av elever vars frånvaro kategoriseras som skolk är de vanligaste diagnoserna uppförandestörning, trottsyndrom, depression och drogberoende.

Av vissa studier framgår att inlärningssvårigheter är betydligt vanligare bland elever med hög skolfrånvaro liksom andelen med psykisk sjukdom hos föräldrarna än i övriga populationen. Problematisk skolfrånvaro är inte en formell psykiatrisk diagnos och det pågår en debatt om hur beteendet ska definieras och klassificeras. En traditionell indelning är att dela upp elever med skolvägrande beteende i ångestbaserad frånvaro eller skolk. Denna indelning ter sig dock förenklad enligt artikelförfattaren då den inte tar hänsyn till att båda grupperna är mycket heterogena, att symtomen i grupperna överlappar varandra eller att beskrivning av grupperna inte är kopplat till effektiva eller användbara utvärderingar eller interventioner.

Ett annat sätt att beskriva orsaker till skolfrånvaro är att se vilka funktioner det fyller, det vill säga vad som förstärker beteendet. Negativ förstärkning innebär undvikande av svåra situationer i skolan medan positiv förstärkning är belöning utanför skolan.

Studier stödjer att modellen är mer funktionell för att förstå elevers skolfrånvaro än traditionella beteendeförklaringar som ångest, rädsla och depression.

Senare studier har i större utsträckning än tidigare tagit hänsyn till att riskfaktorer i omgivningen kan påverka skolfrånvaro. Ett negativt skolklimat kännetecknas av att elever upplever otrygghet och inte känner samhörighet med skolan eller upplever att de får stöd i akademiska, sociala eller andra behov och att disciplinära åtgärder är stränga och oflexibla. Positivt skolklimat omfattas av bra stöd i klassrummet, deltagande i aktiviteter och toleranta ordningsregler. Att uppleva skolan som tråkig och ett negativt skolklimat är nyckelfaktorer till att många elever missar skolan och eventuellt hoppar av.

Föräldrars engagemang i sina barns skolgång är också relaterat till skolresultat och frånvaro. Bristande frånvarorapportering kan bidra till risk för ökad frånvaro liksom bristande kontakt mellan hem och skola. Andra familjefaktorer som visat sig ha ett samband med skolfrånvaro är föräldrars alkoholism, skilsmässor, barn som får klara sig själva, problematiskt grannskap och misshandel. Det behövs dock fler och större empiriska studier för att stödja dessa resultat.

Behandling av problematisk skolfrånvaro har primärt fokuserat på att reducera symtomen. Systematiska interventioner i samarbete mellan skola och samhälle behövs för att minska elevers skolfrånvaro och att insatser mellan olika aktörer samordnas.

## **Artikel 5**

Ingul M., Klöckner Ch., Silverman, W., Nordahl H., (2012). Adolescent school absenteeism: modelling social and individual risk factors. *Child and Adolescent Mental Health, Volume 17, No. 2, 93-103.*

### *Bakgrund*

I artikeln beskrivs att skolfrånvaro är ett komplext problem som inkluderar riskfaktorer på individnivå, socioekonomiska förhållanden, familjestrukturer, skolan och samhället.

Omfattande skolfrånvaro kan ha förödande konsekvenser för den unge och är den enskilt viktigaste faktorn för psykosociala problem i vuxen ålder. Under lång tid har studier av problemet utgått från skilda forskningsfält och respektive områdes terminologi och metodologi har använts och i huvudsak fokuserat på en enskild riskfaktor.

### *Syfte*

Studiens syfte var att undersöka vilken roll och påverkan olika riskfaktorer och riskkontext har och hur dessa är relaterade till skolfrånvaro.

### *Metod*

En kvantitativ, explorativ enkätstudie av skolfrånvaro i Norge genomfördes. Det var 865 norska studenter som deltog i studien.

### *Resultat*

I studien påvisades att det på individnivå är faktorer som utagerande beteende, depression och ångest men även otrygghet i skolan och arbetslöshet hos föräldrar som är riskfaktorer för skolfrånvaro. På populationsnivå är de främsta psykosociala riskfaktorerna arbete och hälsa i familjen, skolmiljö och utagerande beteende.

Studien är var den första som integrerar riskfaktorer på olika nivåer i en gemensam analys. Den visade att riskfaktorers betydelse varierar avsevärt om de studeras separat eller tillsammans. Antalet riskfaktorer eller balansen mellan risk- och skyddsfaktorer är viktigare än enstaka riskfaktorer för att kunna förutsäga skolfrånvaro.

### **Artikel 6**

Ingul, M. & Nordahl M.(2013). Anxiety as a risk factor for school absenteeism: what differentiates anxious school attenders from non-attenders? *Annals of General Psychiatry* 12:25 , 1-9.

### *Bakgrund:*

Problematisk skolfrånvaro har ett samband med många beteendestörningar i barndomen och är en huvudriskfaktor för att inte avsluta studier. Den har också ett samband med arbetslöshet, ekonomiska svårigheter, psykiska problem och missbruk. Ångest i skolan är ett allvarligt folkhälsoproblem. I denna artikel redovisas resultat från en studie om ångestillstånds inverkan på frånvaro. Många tidigare studier har visat att ångest och ångestproblematik har ett samband med oroväckande skolfrånvaro och har ofta ansetts vara den huvudsakliga riskfaktorn. Emellertid närvarar de flesta ungdomar med ångestproblematik i skolan och fokus är vilka faktorer som kännetecknar denna grupp.

### *Syfte:*

Studiens syfte var att undersöka vad som skiljer närvarande och frånvarande ungdomar med ångest åt.

### *Metod:*

Kvantitativ enkätstudie av 865 ungdomar i gymnasieskolan i Norge.

### *Resultat:*

De elever med ångestproblematik som är närvarande i skolan var mindre drabbade av negativa karaktärsdrag, antal sammantagna riskfaktorer, social ångest och panikångest samt beteende- och familjeproblem. De uppvisade också högre grad av motståndskraft. Studien indikerar att risken för problematisk skolfrånvaro ökar med antalet riskfaktorer och att insatser för att minska frånvaron ska baseras på individens profil av riskfaktorer.

## **5.2 Resultat av innehållsanalysen**

Efter att varje artikel granskats för sig och meningsbärande enheter lyfts ut och kondenserats från resultat- och diskussionsdelarna sammanfogades dessa i underkategorier och så småningom kunde fyra gemensamma huvudkategorier utkristalliseras. Dessa var (1) multipla riskfaktorer, (2) konsekvenser av skolfrånvaro, (3) åtgärder, (4) förmodade vinster och innehållet i dem beskrivs nedan. Ur de fyra huvudkategorierna bildades det övergripande temat relationer.

*1. Multipla riskfaktorer för skolfrånvaro med underkategorier individuella riskfaktorer, riskfaktorer i familjen, riskfaktorer i skolmiljön och riskfaktorer i samhället.*

I flera av artiklarna framgår att gruppen elever med hög frånvaro är mycket heterogen och riskfaktorerna multipla (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012; Ingul & Nordahl, 2013). Riskfaktorer finns på olika nivåer interagerar med varandra och har en kumulativ effekt (Ingul m fl, 2012; Ingul & Nordahl, 2013).

### 1.1 Individuella riskfaktorer

En slutsats i översiktsartikeln (Kearny, 2008) är att studier av elever med oroväckande skolfrånvaro framförallt har haft fokus på elever med ogiltig skolfrånvaro. Det är dock en stor grupp som har frånvaro orsakad av sjukdomstillstånd vilket medför ökad risk att komma efter i skolarbetet och nå lägre resultat. I USA har ett flertal studier visat att astma är den enskilt viktigaste sjukdomsrelaterade orsaken till frånvaro. Även cancer, kroniskt utmattningssyndrom, kronisk sjukdom och smärta och epilepsi tillhör de mest frekventa sjukdomsdiagnoserna.

Skolfrånvaro har även samband med stress, stressrelaterade symtom och psykosomatiska besvär. I studier beskrivs att det förekommer överdriven reaktion på dessa besvär liksom falska symtom i syfte att undslippa skolan (Kearny, 2008). Även en subjektiv upplevelse av egen dålig hälsa är en riskfaktor för ökad frånvaro (Ingul m fl, 2012).

Hög skolfrånvaro beskrivs som en indikator på ångest, depression och riskbeteende (Dube & Orpinas, 2009). Då det gäller psykiatriska diagnoser har ångest och ångestrelaterade tillstånd betraktats som en huvudriskfaktor (Ingul & Nordahl, 2013). I artiklarna refereras till många stora studier som har visat starkt samband mellan ångest och oroväckande skolfrånvaro och de mest förekommande diagnoserna har varit separationsångest, generaliserad ångest, social fobi, depression, trotsyndrom och uppförandestörning (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008, Ingul m fl, 2012; Ingul & Nordahl, 2013). Ångestbaserad frånvaro är den psykiatriska diagnos som varit vanligast som orsaksförklaring och varit föremål för flest studier och då framförallt i USA (Kearny, 2008).

Många elever med ångesttillstånd har dock inte hög skolfrånvaro. I en av artiklarna beskrivs en studie vars resultat visade att elever med ångestproblematik med låg frånvaro i skolan var mindre drabbade av negativa karaktärsdrag, antal sammantagna riskfaktorer, social ångest och



panikångest samt beteende- och familjeproblem och uppvisade större motståndskraft än elever med ångestproblematik och hög frånvaro (Ingul & Nordahl, 2013).

Andra individrelaterade faktorer som beskrivs öka risken för hög frånvaro är hyperaktivitet, uppmärksamhetssvårigheter och aggression (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008). I ett par av artiklarna redogörs för studier där det görs en åtskillnad mellan internaliserade beteendeproblem (panikångest, generaliserad ångest, separationsångest, social ångest, depression) och externaliserade beteendeproblem (uppförandestörning, trotssyndrom, hyperaktivitet, riskbeteende, drogmissbruk) som båda är riskfaktorer för hög skolfrånvaro (Ingul m fl, 2012). Inte sällan har internaliserade beteendeproblem ansetts ligga till grund för frånvaro som benämns som skolfobi och skolvägran medan externaliserade beteendeproblem i högre grad kopplats samman med skololka (Kearny, 2008).

Inlärningssvårigheter (Ingul & Nordahl, 2013) och trauma (Dube & Orpinas, 2009) kan också utgöra riskfaktorer för hög skolfrånvaro.

I ett par av artiklarna beskrivs studier som inte i huvudsak fokuserat på individrelaterade orsaksfaktorer utan mer på mekanismer som förstärker beteendet och utgör en funktion för detta. Negativ förstärkning av skolfrånvaro innebär att undvika ångestskapande, negativa sociala eller bedömande situationer i skolan. Positiv förstärkning är strävan efter föräldrars uppmärksamhet eller påtagliga positiva belöningar utanför skolan (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008).

## 1.2 Riskfaktorer i familjen

I översiktsartikeln beskrivs riskfaktorer på olika nivåer. Riskfaktorer i familjen kan vara av socioekonomisk karaktär, trauman i familjen, relationsbaserade eller i förhållande till skolan eller en kombination av flera faktorer. I de ekonomiskt mest utsatta grupperna visar studier från USA att det finns en rad hinder för barn att genomföra skolgången. Hemlöshet är en signifikant barriär för kontinuerlig närvaro i skolan och många av dessa barn saknar nödvändig dokumentation för att skrivas in i skolan.

Fattigdom i ett vidare begrepp är även i England kopplat till högre frånvaro då ekonomiska resurser för skolkostnader saknas. Familjer kan också vara beroende av barns inkomst av arbete och skolan har då lägre prioritet. Barn från familjer med låg socioekonomisk status har

ofta högre frånvaro vilket också kopplas samman med ett lägre föräldraengagemang i skolan (Kearny, 2008). Långtidsarbetslöshet hos föräldrar har ett samband med hög skolfrånvaro.

I en studie väcks frågan om frånvaro av plikter kan vara ett inlärt beteende (Ingul m fl, 2012). Bland elever som slutar skolan i förtid finns en överrepresentation av syskon och föräldrar som inte genomfört fullständig skolgång (Kearny, 2008). I artiklarna beskrivna studier visar att faktorer som sämre fysisk och psykisk hälsa, låg utbildning och missbruk i familjen är socioekonomiska riskfaktorer (Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012). Språksvårigheter och kulturella skillnader i familjen kan vara riskfaktorer men även ha ett samband med socioekonomiska faktorer (Ingul m fl, 2012).

I ett par av artiklarna beskrivs trauman i familjen kunna ha en negativ inverkan på barnens skolgång. Dessa trauman kan t. ex. vara separationer, dödsfall eller våld i familjen och beskrivna studier i översiktsartikeln visar att föräldrars separation och barns separationer från familjen är de mest frekventa trauman bland elever med hög frånvaro (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008). Våld i familjen är en annan riskfaktor. Barn som utsätts för våld i familjen har generellt högre frånvaro samtidigt som misshandlade barn kan välja att tillbringa så mycket tid i skolan som möjligt i syfte att undvika misshandeln i hemmet (Kearny, 2008).

Relationssvårigheter i familjen kan också vara en bidragande orsak till skolfrånvaro. Riskfaktorer är konflikter i familjen, dålig sammanhållning, bristande fostran och isolerade familjer (Kearny, 2008). Bristande föräldraengagemang och barn som i stor utsträckning får klara sig själva påverkar också skolgång i negativ riktning.

Familjens relation till skolan inverkar också på barnens skolgång. Präglas den av bristande engagemang, misstro och/eller konflikt är det riskfaktorer för hög frånvaro. Såväl svårigheter i familjens inbördes relationer liksom i familjens relation till skolan beskrivs som riskfaktorer för hög skolfrånvaro (Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012).

### 1.3 Riskfaktorer i skolmiljön

I skolan återfinns ett stort antal riskfaktorer för att elever i möjligaste mån undviker att närvara. I stora drag kan dessa kategoriseras till relationer och bemötande, undervisning, regelsystem, delaktighet, trygghet och skolklimat.

Dåliga relationer med lärare och personal som beskrivs som otillgänglig är riskfaktorer liksom dåliga eller inga vänskapsrelationer ( Dube &Orpinas, 2009; Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012). Bemötande som kännetecknas av att elever upplever sig orättvist behandlade och/eller med lite värdighet och respekt har negativ inverkan på trivsel i skolan (De Roisté m fl, 2012). Undervisning som upplevs som tråkig och oengagerad, läroplan som inte tar hänsyn till individuella behov är också faktorer som kan påverka närvaron i skolan i negativ riktning (Dube &Orpinas, 2009; Kearny, 2008). Rigida regelsystem med hårda disciplinära åtgärder och bristande frånvaroregistrering är andra riskfaktorer (Kearny, 2008).

Bristande delaktighet i skolan minskar trivsel och engagemang då elever upplever att de inte har någon position, inte blir lyssnade till och inte har möjlighet att påverka för dem viktiga frågor och förhållanden. Studier visar att det ofta är triviala saker som uppmärksammas och att elevernas delaktighet då snarast upplevs som ”spel för gallerierna” (De Roisté m fl, 2012).

En faktor som återkommer i resultaten är att skolan inte alltid är en trygg miljö. Det kan röra sig om upplevd osäkerhet och diskriminering (Kearny, 2008). Det kan också handla om att vara utsatt för kränkningar, trakasserier och mobbning (Dube &Orpinas, 2009; Kearny, 2008; Ingul &Nordahl, 2013). I yttersta änden av otryggheten är våld i skolan där elever utsätts för – och är rädda för - misshandel, rån och vapenhot (Kearny, 2008).

Ett negativt skolklimat kan kännetecknas av ovanstående brister i relationer, bemötande, undervisning, regelsystem, delaktighet och trygghet. I ett sådant klimat har elever känslan av icke-samhörighet med skolan vilket minskar motivationen för att delta i skolan (Kearny, 2008). Bristande relationer till skolpersonal och andra elever beskrivs som riskfaktorer för hög skolfrånvaro (( Dube &Orpinas, 2009; Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012).

#### 1.4 Riskfaktorer i samhället

Demografiska faktorer kan utgöra risk för hög skolfrånvaro då det finns olika förutsättningar ekonomiskt, utbildningsnivå, kulturellt och geografiskt i olika områden (Ingul m fl, 2012; Simovska, 2012). Fattigdom, otrygga bostadsområden, ostrukturerad närmiljö och ett icke stödande grannskap kan ha negativ inverkan på skolgången (Kearny, 2008).

#### *2. Konsekvenser av skolfrånvaro med underkategorier kortsiktiga konsekvenser och långsiktiga konsekvenser*

Hög skolfrånvaro beskrivs som ett komplext folkhälsoproblem och en nyckelriskfaktor för negativa konsekvenser på såväl kort som lång sikt (Dube &Orpinas 2009; Kearny 2008; Ingul m fl 2012; Ingul &Nordahl 2013).

##### 2.1 Kortsiktiga konsekvenser

Utbildning är en förutsättning för hälsosam utveckling för barn. Elever med hög frånvaro förlorar dagar, veckor och månader av sin utbildning. Det stör möjligheterna till inläring och påverkar resultaten negativt och hämmar även den sociala utvecklingen (Dube &Orpinas, 2009). Att uppleva misslyckande i skolan kan leda till en negativ skolkänsla och minskad motivation, vilket påverkar självkänsla och uppförande och kan leda till ett ökat riskbeteende (De Roisté m fl, 2012). Elever med hög skolfrånvaro riskerar sämre hälsa och sociala problem (Dube &Orpinas, 2009). Elever som helt slutar skolan i förtid saknar tillgång till skolbaserade program för fysisk och psykisk hälsa (Kearny, 2008).

##### 2.2 Långsiktiga konsekvenser

I flertalet av artiklarna hänvisas till ett mycket stort antal studier som pekar på de långsiktiga negativa konsekvenserna av hög skolfrånvaro som kan innebära ofullständig utbildning. Hög frånvaro kan redan under ungdomstiden öka risken för brottslighet, drogmissbruk och hälsoriskbeteende. Det beskrivs som en nyckelriskfaktor för självmordsförsök, promiskuöst sexualliv, tonårsgraviditeter, våld, oavsiktliga skador och bilkörning under påverkan av alkohol och droger (Kearny, 2008).

I vuxen ålder finns ett samband mellan hög skolfrånvaro och arbetslöshet, dålig ekonomi, sociala-, hälso- och psykiatriska problem, självmordsförsök, missbruk och problem i

äktenskap och familj (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012; Ingul & Nordahl, 2013).

### *3. Åtgärder, med underkategorier internationell och nationell nivå, samhällsnivå, skolnivå, familjenivå och individnivå*

Åtgärder och insatser som avser att minska skolfrånvaro återfinns på samtliga nivåer. Det kan handla om övergripande lagstiftning och styrsystem men också genom konkreta åtgärder för att öka trivsel och trygghet i skolan samt interventioner och program för familjer och individer.

#### 3.2 Internationell och nationell nivå.

På internationell nivå återfinns Konventionen om barnets rättigheter där konventionsstaterna erkänner barnets rätt till utbildning liksom rätten att fritt uttrycka sin åsikt i alla de frågor som rör barnet och att dessa ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. På nationell nivå regleras skolgång i många länder genom skollagar och skolreformer som ska försäkra barnet om att barnkonventionens intentioner efterlevs (De Roisté m fl, 2012).

Omfattande nationella studier av barns- och ungdomars hälsa genomförs och ligger till grund för hälsoreformer. I Europa finns ett stort nätverk av hälsofrämjande skolor från 43 länder (Simovska, 2012).

#### 3.3 Samhällsnivå

Samhället har förändrats vilket kräver förändringar i skolan. Av allt större vikt är att etablera samverkan mellan skola och samhälle, vilket kräver fungerande relationer. Detta kan ske genom gemensamma övergripande strategiska planer för samverkan. På en konkret nivå kan lokalsamhället användas genom att utvidga klassrummet till omgivningen. Systematiska interventioner mellan skola och andra professionella aktörer behövs för att öka säkerhet och infrastruktur i skolan (Kearny, 2008).

#### 3.4 Skolnivå

I flera artiklar har lyfts att skolornas värdegrundsarbete gagnar alla elever och ett positivt och stödande skolklimat kan ha mycket god effekt på elevers närvaro. Förhållningssätt som kännetecknas av att lyssna och respondera och uppmuntra elever att uttrycka åsikter är hälsofrämjande. Elevernas deltagande och inflytande såväl i undervisning som styrprocesser

är också betydelsefullt för motivation och känsla av samhörighet med skolan. Deltagandet bör vara aktivt, genuint och demokratiskt och kan innefatta bl a att skapa skolregler och involvera i skolaktiviteter (De Roisté m fl, 2012). Ledord är rättvisa, demokrati, inkludering, involvering, deltagande och empowerment (Simovska, 2012).

Då det gäller undervisning är det viktigt att den är individuellt anpassad och att läroplaner tar hänsyn till elevers behov (Kearny, 2008). Utbildning som rör hälsa bör vara kopplat till kärnuppgiften och en hälsofrämjande inställning bör omfatta hela skolan (Simovska, 2012).

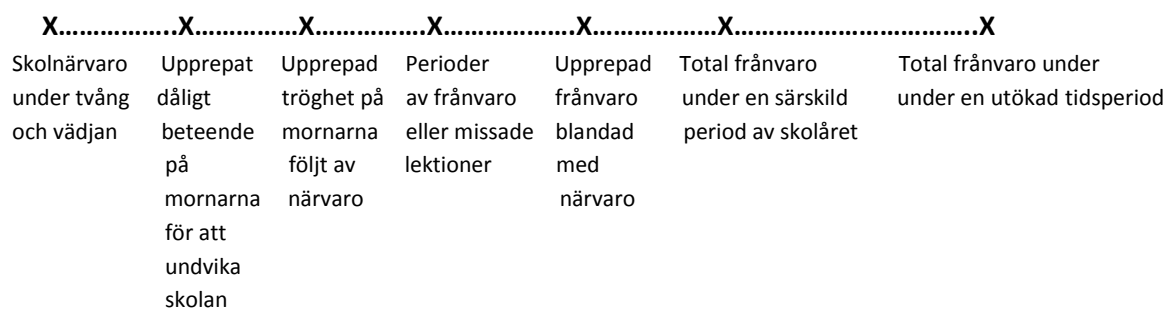
För elever med hög frånvaro bör motivationsprogram och alternativa program för att fullfölja skolan erbjudas. Professionella utvecklingsprogram bör erbjudas lärare för att dessa ska öka kompetensen att arbeta med barn och ungdomar i riskzonen och kunna möta deras behov med flexibla och individuella lösningar (Kearny, 2008). ). I hög grad handlar det om att skapa och upprätthålla goda relationer mellan skolpersonal och elever liksom mellan elever (De Roisté m fl, 2012; Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012).

### 3.5 Familjenivå

För att stödja föräldrar, öka deras engagemang och stärka relationerna i familjen sammanfattas i översiktsartikeln att detta bör ske genom tidiga insatser. Familjer i behov av stöd bör erbjudas tidiga interventionsprogram i samverkan mellan professionella aktörer. En koordinator för att samordna insatser runt familjen bör finnas och lämpligen vara en socialarbetare på skolan (skolkurator). Det är också angeläget att stärka relationer mellan hem och skola genom ökad samverkan och reducering av konflikter (Kearny, 2008).

### 3.6 Individnivå

I flera artiklar beskrivs att skolfrånvaro utvecklas längs ett eskalerande kontinuum vilket illustreras i figur 2.



Figur 2. Kearnys modell (2008) över skolfrånvaro som ett kontinuum översatt och modifierad av uppsatsförfattaren.

För att försöka förhindra att skolfrånvaron ökar och slutligen blir total är det av största vikt att motståndet upptäcks tidigt, kartläggs och att tidiga insatser sätts in. Problemet behöver identifieras och de bakomliggande orsakerna förstås för att insatserna ska vara effektiva (Dube & Orpinas, 2009).

Det är viktigt att ta hänsyn till det totala antalet riskfaktorer och balansen mellan risk- och skyddsfaktorer. Det innebär att en bred analys och individuellt anpassade interventioner är nödvändiga (Ingul m fl, 2012).

Traditionellt har problematisk skolfrånvaro till stor del förklarats med en bakomliggande ångestproblematik hos barnet och medicinering med olika preparat för detta har skett. Det har till viss del reducerat ångest men inte haft effekt på skolfrånvaron i de fall den inte varit ångestbaserad. Behandlingsprogram för sjukdomstillstånd som orsakar frånvaro, t ex astma har varit mer framgångsrika. Kliniska interventioner för problematisk skolfrånvaro har framförallt fokuserat på att reducera symtomen stress och ångest och kognitiv beteendeterapi är den mest använda metoden och forskningsstudier visar på goda resultat för denna grupp.

De barn som har en utagerande beteendeproblematik eller andra svårigheter som påverkar skolnärvaro negativt har tidigare i stor utsträckning exkluderats från behandling. Ett instrument för att kunna kartlägga alla typer av skolfrånvarobeteende och anpassa insatserna därefter har utvecklats, School Refusal Assesment Scale-Revised (SRAS-R) (Kearny,2008).

SRAS-R kartlägger även vilka funktioner skolfrånvaron fyller och hur detta beteende förstärks negativt eller positivt (Dubai & Orpinas 2009; Kearny, 2008).

#### *4 Förmodade vinster*

Resultatet av analysen av dessa artiklar visar att flertalet pekar på mycket negativa konsekvenser av en hög skolfrånvaro. Det gäller såväl kort- som långsiktigt och på individ-, familj-, skol- och samhällsnivå.

En ökad närvaro och delaktighet i skolan kan förmodas ge den enskilde individen utdelning ganska snabbt genom ökad trivsel, engagemang och motivation och möjligheten att nå bättre resultat och relationer i skolan. På så vis kan den egna kapaciteten och självkänslan utvecklas. På lång sikt kan det innebära en mer häsofrämjande livsstil ur såväl psykiska- som fysiska aspekter (De Roisté m fl, 2012; Simovska, 2012). När skolan arbetar med värdegrundsfrågor utifrån ett helhetsperspektiv genererar det vinster som värdefulla erfarenheter, utveckling av pedagogiska metoder, bättre skolatmosfär och relationer (Simovska, 2012).

#### *5. Tema Relationer*

Ur dessa fyra huvudkategorier växte ett tema fram som handlade om relationer. I hela resultatanalysen återkommer och betonas begreppet relationer och deras betydelse på samtliga nivåer. Goda relationer i familjen, med andra elever och skolpersonal, mellan familj och skola, mellan olika systemnivåer i skolan, i grannskapet, mellan skola och andra professionella aktörer och mellan skola och lokalsamhälle utgör systemkrafter som är skyddsfaktorer och som kan dra elever i riktning till skolan. Goda relationer präglas av positivt bemötande, delaktighet och engagemang och kan bidra till en ökad känsla av sammanhang i tillvaron.

På motsvarande vis kan dåliga relationer på olika nivåer vara riskfaktorer och utgöra systemkrafter som drar elever i riktning från skolan.



## 6. Diskussion

### 6.1 Resultatdiskussion

Resultatet i denna studie var att fyra huvudkategorier med tillhörande underkategorier blev tydliga och ett underliggande tema synliggjordes. Den första huvudkategorin var multipla riskfaktorer där resultatet visar att orsaksfaktorer till skolfrånvaro återfinns på flera nivåer och interagerar med varandra. Både forskningsfältet och forskarens perspektiv har i hög grad präglats vad som beskrivits som bakomliggande orsaker till hög skolfrånvaro.

Av studiens resultat framgår att tidigare forskning i huvudsak fokuserat på individuella egenskaper och svårigheter som orsaksförklaring till hög skolfrånvaro medan senare studier i större utsträckning poängterat att riskfaktorer interagerar med varandra och har en kumulativ effekt. De underkategorier som bildades var individuella riskfaktorer, riskfaktorer i familjen, riskfaktorer i skolmiljön och riskfaktorer i samhället.

Den första underkategorin beskrev individuella riskfaktorer där sjukdom var en vanlig orsak till hög skolfrånvaro men även psykosomatiska besvär och stressrelaterade symtom. Av resultatet framgår att ångest och ångestrelaterade tillstånd länge betraktades som huvudriskfaktorer för hög skolfrånvaro och att också fanns ett starkt samband med andra individrelaterade faktorer som hyperaktivitet, uppmärksamhetssvårigheter och aggression. Inlärningssvårigheter och trauma beskrevs också som riskfaktorer för hög skolfrånvaro.

Resultatet i denna studie stämmer väl överens med de individuella riskfaktorer som beskrivs i svenska studier. Dock betonas inlärningssvårigheter och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar i högre grad i de svenska studierna. Inlärningssvårigheter innebär ofta att skolarbetet blir mödosamt och eleven riskerar att hamna efter i kunskapsinhämtade vilket kan påverka motivationen negativt (Skolverket, 2010). I en svensk studie av en grupp elever med hög skolfrånvaro fanns en överrepresentation av elever med inlärningssvårigheter (Strand, 2013).

Flera studier beskrev ett samband mellan neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och högre frånvaro. Skolverket presenterade 2009 en rapport om elever med Aspergers syndrom i skolan. Av den studien framgick att många av eleverna hade hög frånvaro och i vissa fall hade skolgången avbrutits (Skolverket, 2009).

Nästa underkategori var riskfaktorer för hög skolfrånvaro på familjenivå. Studiens resultat visade att socioekonomiska faktorer som långtidsarbetslöshet, låg utbildning, fysisk och psykisk ohälsa och missbruk i familjen utgjorde riskfaktorer. Trauman och relationssvårigheter i familjen var andra riskfaktorer men det fanns få hänvisningar till studier av trauman eller våld i familjen vilket var förvånande. I resultatet framkom också att brister i föräldrars engagemang och relation till skolan var andra riskfaktorer.

Detta resultat stärks av svenska studier som visade att socioekonomisk status, utbildning, missbruk, psykisk ohälsa och föräldrars attityd till skolan hade ett samband med skolfrånvaro (Skolverket 2010).

Flera studier av oroväckande skolfrånvaro har gjorts i Sverige under senare år. I en studie beskrivs att de orsaker som ligger bakom ogiltig frånvaro huvudsakligen är relaterade till hemsituationen och utgörs av föräldrars syn på skolan, kulturkrockar, social bakgrund, psykisk hälsa, missbruk, familjesituation och regler i hemmet (Thuden Johansson & Reimertz Hagström, 2012). En annan studie problematiserar att skolans personal i intervjuer placerar orsakerna till skolfrånvaro i elevernas hem medan ungdomarna i intervjuer inte nämner hemförhållandena som någon primär orsak till frånvaro utan relationen till skolan och lärarnas bemötande. Den diskrepansen belyser hur viktigt det är att vidga perspektivet (Arvidsson m fl, 2012).

Den tredje underkategorin var riskfaktorer i skolan. Studiens resultat visade att det finns ett stort antal riskfaktorer för att elever väljer frånvaro framför närvaro. De kunde i huvudsak kategoriseras till brister i relationer och bemötande, brister i undervisning, bristande delaktighet, bristande regelsystem med stränga och oflexibla disciplinära åtgärder, otrygghet och negativt skolklimat vilket ledde till brister i anknytning till skolan och låg motivation. En aspekt på negativt skolklimat är mobbning och kränkande behandling och av resultatet framgår att den grupp elever som hade störst andel svårigheter i högre grad varit utsatta för trakasserier.

Att bristande relationer och otrygghet i skolan är riskfaktorer för hög skolfrånvaro stämmer väl med svenska studier. I en studie av Strand (2013) upplevde flera elever ett utanförskap bl. a orsakat av mobbning. I Sverige rapporterar Barn- och elevombudet att anmälningarna

om kränkande behandling i skolan har ökat med 104% från 2008 till 2011 (Skolinspektionen, 2012). Enbart med ledning av den siffran är det svårt att avgöra om det är en reell ökning av problemet eller om en del av ökningen kan förklaras av en ökad medvetenhet och uppmärksamhet. Av SCB:s rapport (2012) framgår att 3% upplever sig utsatta för fysiskt kränkande behandling av andra elever minst en gång i månaden och var tionde upplever att de blir retade på olika vis. Mellan 96 och 99 % (variation beroende på ålder) av de intervjuade eleverna uppger dock att de känner sig trygga i skolan.

Elever som upplever kränkande behandling, stress och/eller bristande arbetsro upplever högre grad av psykosomatiska besvär som huvudvärk, magont och sömnsvårigheter (SCB, 2012). Mobbning och kränkande behandling kan ge upphov till en rad symtom som t. ex. koncentrationssvårigheter och posttraumatiskt stressyndrom vilket påverkar möjligheten att tillägna sig skolans utbildning. Det är även angeläget att med differentialdiagnostik särskilja PTSD från ADHD då symtomen är likartade men stödinsatserna olika (Socialstyrelsen, 2002).

Liksom i studiens resultat beskrivs i svenska studier att undervisningens innehåll och utformning är av stor betydelse där undervisningen måste anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Delaktighet är som beskrivits i resultatet ett centralt begrepp men faktorer som främjar närvaro är också att undervisningen upplevs meningsfull, att den är individanpassad och att elever får det stöd de behöver för att nå kunskapsmålen (Skolverket, 2010). Stress i skolan kan orsakas av att kraven är för höga i kombination med att stödet är för svagt vilket kan medföra att elever inte orkar med skolarbetet och frånvaron ökar (Strand, 2013). För många av eleverna studien beskrivs en stress över att inte nå kunskapsmålen och flera upplevde. I SCB:s (2012) rapport framgår att 60-70% av de intervjuade eleverna upplever stress i skolan. Den upplevda stressen är något högre hos flickor och ökar med stigande ålder.

Ytterligare en viktig faktor som framgår av resultatet är rutinerna för hur frånvaro registreras och rapporteras. Detta resultat stärks av svenska studier. Vid skolverkets första kartläggning av skolfrånvaro blev det mycket tydligt att det fanns uppenbara brister i denna hantering (Skolverket, 2008). Om frånvaro inte noteras kan det av många elever upplevas som en tydlig signal om att deras närvaro i skolan saknar betydelse. I den nya skollagen har rutinerna för hur frånvaro ska registreras och rapporteras till vårdnadshavare skärpts betydligt.

Överlag poängteras vikten av att det finns tydliga rutiner för hur frånvaro hanteras och dokumenteras och Sveriges Kommuner och Landsting har publicerat en guide för systematiskt närvaroarbete i kommuner (SKL, 2013). I Strands (2013) studie framgår vid analys av dokumentation av elevärenden med hög frånvaro samt intervjuer med elever och skolpersonal att fanns en låg grad av överensstämmelse mellan informationen i dokumenten, vad skolpersonalen uttryckte och vad eleverna själva berättade.

Den fjärde underkategorin är riskfaktorer på samhällsnivå och i resultatet beskrivs att demografiska faktorer kan utgöra riskfaktorer då förutsättningarna varierar avsevärt mellan olika områden beträffande ekonomi, utbildning, kultur och geografi. I de svenska studier som ingår som referenslitteratur i denna studie har detta förvånansvärt inte problematiserats i någon större utsträckning.

I studiens resultat framgår att riskfaktorerna för hög skolfrånvaro återfinns på flera nivåer och att dessa interagerar med varandra och har en kumulativ effekt. Detta stöds av andra studier och ett systemteoretiskt perspektiv där fokus flyttas från den enskilde individen till omgivningen och relationerna däremellan faller sig naturligt.

Strand (2013) beskriver att det inte räcker att studera enskilda delar av elevers tillvaro i ett skolsystem för att förstå helheten. Komplexa företeelser kan inte direkt hänföras till en enskild nivå utan beror på samspelet dem emellan. Systemkrafter har en samverkande effekt och relationen mellan faktorer inom systemet och påverkande faktorer utifrån påverkar varandra och samverkar till att skapa risk- och skyddsfaktorer. Systemet kan sägas vara i balans när elever dras till skolan och i obalans när de dras i riktning därifrån.

För att förstå komplexiteten i detta kan Bronfenbrenners (1979) ekologiska modell tydliggöra hur dessa riskfaktorer interagerar med varandra. I kärnan av modellen återfinns individen och dennes egenskaper. Resultatet i denna studie pekar på individuella riskfaktorer och vad som kan tänkas utgöra en ökad sårbarhet för riskutfall vilket också stärks av andra studier.

I det omgivande mikrosystemet återfinns relationer mellan individ och nära omgivning som familj, skola, vänner och nära grannskap. Som framgår av resultatet utgör dysfunktioner i detta system riskfaktorer för hög skolfrånvaro. Bristande relationer inom familjen, i skolan

med såväl vuxna som andra elever och mellan familj och skola ökar risken för hög skolfrånvaro.

I exosystemet som utgörs av yttre sociala miljöer med en påtaglig inverkan på individen t. ex. bostadsområdet och samhällservice finns det kort beskrivet i resultatet men i mycket liten omfattning har detta systems inverkan problematiserats då det gäller skolfrånvaro i referenslitteraturen.

Mesosystemet beskriver relation och kommunikation mellan exosystemet och de olika mikrosystemen och brister i dessa utgör riskfaktorer. Till viss del finns detta beskrivet både i resultatet och i andra studier där det som främst beskrivs som en riskfaktor är bristande samverkan mellan professionella aktörer utgör.

På makronivå finns samhällets ideologi och kultur. I resultatet beskrivs inte detta mer ingående medan det kan finnas anledning att reflektera över om skolfrånvaro kan betraktas ur ett ideologiskt perspektiv. I såväl resultat som i svenska studier framgår att det finns ett samband mellan hög skolfrånvaro och låga skolresultat.

Wilkinson & Pickett (2009) beskriver att internationella studieresultat är relaterade till inkomstskillnader men att det väsentliga är hur inkomsterna i landet fördelas mellan invånarna. Ju större inkomstskillnaderna är desto högre grad av ojämlikhet i landet. Ett lands grad av jämlikhet påverkar i stor utsträckning invånarnas fysiska och psykiska hälsa. Hög generell jämlikhet har ett positivt samband med högre generell hälsa och innefattar bl. a skolresultat. Hög ekonomisk jämlikhet i ett land har enligt Wilkinson & Pickett samband med goda skolresultat.

Mot bakgrund av detta kan en reflektion av svenska skolelevers sjunkande skolresultat göras. Vart tredje år genomförs en stor internationell kunskapsundersökning, PISA ( Programme for International Student Assessment). Detta är en OECD- undersökning som mäter 15-åringars kunskaper i matematik, läsförståelse och naturkunskap. Den senaste PISA-rapporten visar att Sverige har den sämsta resultatutvecklingen av alla OECD-länder och svenska elever nu presterar långt under genomsnittet på alla tre kunskapsområdena (Skolverket 2013). Om

orsakerna till denna försämring kan ha ett samband med minskad jämlikhet är naturligtvis intressanta att fundera över i ett vidare perspektiv.

På samma vis som det finns riskfaktorer på alla nivåer i systemet finns det skyddsfaktorer och dessa utgörs av händelser, förhållanden och processer som minskar sannolikheten för ett visst utfall. Liksom riskfaktorerna har de en kumulativ effekt och fungerar som en buffert mot eller en mekanism som förändrar effekterna av att exponeras för risk.

I resultatet redovisas en studie som integrerar riskfaktorer på olika nivåer i en gemensam analys. I denna studie påvisas att på populationsnivå är de främsta psykosociala riskfaktorerna arbete och hälsa i familjen, skolmiljö och utagerande beteende. I studien blir det tydligt att riskfaktorerens betydelse varierar avsevärt om de studeras separat eller tillsammans och att antalet riskfaktorer eller balansen mellan risk- och skyddsfaktorer är viktigare än enstaka riskfaktorer för att kunna förutsäga skolfrånvaro. Forskning bör därför kombinera riskfaktorer på olika nivåer i framtida studier då resultaten skiljer sig åt beroende på om riskfaktorer analyseras separat eller i kombination (Ingul m. fl, 2012).

I studien gjordes även en analys av vad som skiljer en större grupp ungdomar med ångestproblematik och god närvaro från den mindre gruppen med ångestproblematik och hög frånvaro. Resultaten visade bl a att ungdomar med god närvaro hade färre antal sammantagna riskfaktorer på olika nivåer och högre grad av motståndskraft (Ingul & Nordahl, 2013). Ur ett salutogent perspektiv kan det antas att elever med en högre grad av motståndskraft har en högre grad av KASAM som innebär ökade möjligheter att begripa, hantera och hitta meningsfullhet i tillvaron trots en ångestproblematik.

Resultatet i denna studie visade på fyra huvudkategorier där den andra kategorin var konsekvenser av skolfrånvaro med underkategorierna kortsiktiga konsekvenser och långsiktiga konsekvenser. Såväl i resultatet som i andra studier finns en hög grad av överensstämmelse om att hög skolfrånvaro är ett komplext folkhälsoproblem och en huvudriskfaktor för negativa konsekvenser på såväl kort- som lång sikt. Att inte delta i skolan hämmar såväl inläring som social utveckling ett riskerar att leda till ett framtida utanförskap med psykisk och fysisk ohälsa som följd. Det innebär en hög grad av negativa konsekvenser för den enskilde individen men också stora samhällsekonomiska kostnader och är ett

angeläget problemområde ( Skolverket, 2010; Socialstyrelsen, 2010; Nilsson & Wadeskog, 2008).

Den tredje huvudkategorin var åtgärder för att minska skolfrånvaro. Underkategorierna var åtgärder på internationell och nationell nivå, åtgärder på samhällsnivå, åtgärder på skolnivå, åtgärder på familjenivå och åtgärder på individnivå. I denna studies resultat beskrivs en mängd åtgärder på dessa olika nivåer som är avsedda att direkt eller indirekt främja elevers närvaro i skolan. Dessa åtgärder kan tänkas ha god inverkan på KASAM och utgöra skyddsfaktorer.

På en makronivå finns en internationell styrning genom Barnkonventionen som tillförsäkrar barnen i konventionsstaterna rätt att fritt uttrycka sin åsikt i alla frågor som rör dem och att dessa ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. I många länder regleras skolgången nationellt genom skollagar och skolreformer som ska försäkra barnet om att barnkonventionen efterlevs.

I resultatet beskrivs en studie där det framkom att äldre elever generellt upplevde lägre grad av delaktighet och inflytande i skolan än yngre elever (De Roisté m. fl, 2012). Detta var något förvånande och det resultatet skiljer sig från svenska studier. I Sverige genomförde Statistiska Centralbyrån en stor studie av elevers upplevelser av skolan. Ett av de områden som studerades var elevers inflytande över sin utbildning. I rapporten framkommer att i medeltal upplever ca 30% av eleverna att de kan få vara med och påverka vilka dagar de ska ha läxor och prov. Detta ökar med elevernas stigande ålder och varierar från ca 10% i mellanstadiet och upp till 60% i gymnasiet. Närmare 40% uppger att de kan ha möjlighet att påverka skolmiljön avseende t ex skolans lokaler och skolmiljön, i detta avseende är det ingen skillnad mellan elever i olika åldrar (SCB, 2012).

I resultatets underkategori åtgärder på samhällsnivå framgår att stora förändringar skett i samhället över tid vilket också kräver förändringar i skolan och av samverkansformer mellan skola och lokalsamhället. Detta kan genom att använda Bronfennbrenners ekologiska modell beskrivas som ett mesosystem som utgörs av relation och kommunikation mellan exosystemet (samhället) och mikrosystemet (skolan). Såväl i resultatet som i svenska studier finns en stor

samstämmighet om behovet av samverkan mellan skola och andra professionella aktörer för att kunna vända hög skolfrånvaro till närvaro.

I strävan efter samverkan uppstår ofta svårigheter som inte gagnar eleven. Svenska studier visar att det för denna typ av samverkan oftast inte finns en offentlig policy som fungerar utan att är helt beroende av att enskilda professionella tar sig an uppgiften att organisera en policy (Axelsson& Axelsson Binari 2005). Widmark m fl, (2011) genomförde en studie med professioner från tre verksamhetsområden, skola, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri. Resultatet visade att de tre kategorier som utgjorde de största hindrena var 1) oklara ansvarsområden med framförallt strukturella hinder, 2) bristande förtroende mellan professionerna beroende på kunskapsbrist och felaktiga föreställningar om andra verksamheters uppdrag och 3) svårigheter i professionella möten då kommunikationen påverkades negativt av olika perspektiv på barns behov och bevakning av territorium. I studien beskrivs hur ansvaret för samverkan låg på de yrkesverksamma som i hög grad saknade feedback och delat ansvar från högre chefer.

I underkategorin åtgärder på skolnivå är denna studies resultat att den viktigaste faktorn är relationer mellan elever och skolpersonal och mellan elever. Goda relationer och ett tryggt och stödjande skolklimat som präglas av elevers delaktighet är framgångsfaktorer. Detta resultat stöds av andra studier både i Sverige och internationellt. Blair (2008) beskriver vikten av en god skolsocial miljö och benämner detta som school ethos. Begreppet definieras som den sociala, psykologiska och utbildningsmässiga atmosfären och hänger samman med elevernas skolframgång och välbefinnande i skolan. School ethos är mycket viktigt för elevers trivsel i skolan och där ett gott och respektfullt bemötande har påvisad effekt på barns självkänsla och mentala hälsa. Den enskilt viktigaste faktorn i skolans förhållningssätt till elever präglas av engagemang och delaktighet. Här avses då inte framförallt den formella elevdemokratin utan interaktionen mellan personal och elever. Skolmiljöns betydelse framhålls i många studier och SKL (2013) beskriver att en bra skolmiljö kännetecknas av eleverna trivs och känner motivation och lust att lära där eleverna får både de utmaningar och det stöd de behöver i sitt lärande.

Nästa underkategori är åtgärder på familjenivå. Studiens resultat pekar på att tidiga insatser bör erbjudas familjer för att stödja föräldrar, öka deras engagemang och stärka relationerna



inom familjen och till skolan. För detta krävs samverkan mellan professionella aktörer där en koordinator bör finnas för att samordna insatserna runt familjen att detta lämpligen kan vara en socialarbetare på skolan (skolkurator). Detta resultat stöds av annan forskning såväl internationellt som nationellt då det finns en stor samstämmighet kring vikten av tidiga stödjande insatser till familjer i svårigheter. Skolan kan ha en viktig roll i att initiera dessa insatser och flera svenska studier beskriver skolans elevhälsoarbete som centralt då det gäller att se elevens hela situation (SKL, 2013; Skolverket, 2010).

Den sista underkategorin på temat är åtgärder på individnivå. Studiens resultat visade att skolfrånvaro utvecklas längs ett eskalerande kontinuum längs en tidsaxel (figur 2). Det är av största vikt att frånvaron uppmärksammas tidigt, att orsakerna bakom kartläggs och att tidiga insatser sätts in. För att insatserna ska vara effektiva behöver problemet både identifieras och förstås samt utformas individuellt. Detta resultat stämmer väl överens med vad som framkommit i andra studier. Forskningen är entydig då det gäller vikten av tidig upptäckt och tidiga insatser vid hög skolfrånvaro och såväl förebyggande som främjande framgångsfaktorer beskrivs (SKL, 2013). Varningstecken är all typ av hög frånvaro, såväl ströfrånvaro som tätare och längre sjukskrivningar (Glad & Sjödén, 2013).

I Strands (2013) studie framgår att elevernas frånvaro eskalerade över tid längs ett kontinuum som i stort överensstämmer med resultatet (figur 2). Strand visar en parallell tidsaxel med bristfällig dokumentation och uppföljning, misslyckande på nationella prov, bristande eller inadekvat stöd. Frånvaron startade med någon strötimme då och då redan i lågstadiet, oftast p. g. a. huvudvärk eller magont. I mellanstadiet ökar antalet frånvarotimmar för att i början av högstadiet omfatta flera dagar i månaden och ibland leda till total frånvaro. Statistiska prediktorer för mycket hög eller kronisk frånvaro i år 9 var höstterminsbetygen i år 8, matematiksvårigheter och relationsproblem

Under denna långa tidsperiod beskriver Strand systemkrafter som drog studiens ungdomar från skolan. Det var framförallt brist på relationer både med vuxna och jämnåriga i skolan och inadekvat stöd som eleverna inte varit delaktiga i att utforma. I intervjuer med eleverna angav de som återvände till skolan att engagerade vuxna som höll ut över tid var den viktigaste förutsättningen. Även stöd som samordnas och där eleven är delaktig i att utforma detta var en mycket viktig komponent

Den fjärde och sista huvudkategorin är förmodade vinster. Resultaten i studien visar på en mängd negativa konsekvenser av hög skolfrånvaro. Precis som konsekvenserna uppstår på såväl kort som lång sikt gör också vinsterna det. Vinster med ökad närvaro kan ge den enskilde eleven tämligen snabb utdelning med ökad trivsel, engagemang och motivation och möjligheten att nå bättre resultat och relationer i skolan. Det gagnar såväl inläring som psykosocial utveckling och innebär på lång sikt en minskad risk för framtida utanförskap med ökad risk för fysisk och psykisk ohälsa. Dessa förmodade vinster ligger väl i linje med vad som beskrivs av Nilsson (2008; 2011) som också gör socioekonomiska analyser av kostnaderna av skolmisslyckande och dess konsekvenser. Hög generell närvaro på en skola kan enligt resultatet innebära vinster som bättre skolatmosfär samt bättre relationer och resultat. Inget i referenslitteraturen motsäger detta antagande.

I denna studies resultat växte *relationer* fram som det underliggande temat. Betydelsen av dessa framgår på de olika systemnivåerna där goda relationer kan sägas vara skyddsfaktorer och dåliga relationer riskfaktorer för hög skolfrånvaro. Som salutogena faktorer beskrivs goda relationer mellan lärare och elev och mellan elever som den enskilt viktigaste komponenten i mikrosystemet Elever som upplever ett negativt förhållningssätt från skolpersonal, kanske i kombination av kränkande behandling av andra elever riskerar att känna utanförskap i skolan vilket inte främjar närvaron. Detta resultat stärks av andra studier. ( Blair, 2008; SKL, 2013 ;Skolverket, 2010; Strand 2013 ). Skolans arbetsmiljö kan motverka eller bidra till att frånvaro uppstår. Detta kan ske på universell, selektiv eller indikerad nivå som beskrivits i bakgrunden.

Inom mikrosystemet kan även relationer inom familjen utgöra såväl risk- som skyddsfaktorer. Resultatet visar att familjerelationer som präglas av stöd och engagemang är främjande. Relationer i familjen som präglas av oengagemang, konflikter, traumatiska separationer och våld är riskfaktorer som påverkar individens mående negativt och ökar risken för svårigheter i skolan och detta stöds av studier i Sverige. I detta sammanhang är det dock viktigt att beakta att social problematik kan finnas i familjen och medföra att elever har en svår livssituation som innebär hinder för kontinuerlig skolgång. Samtidigt är det viktigt att notera att det finns många elever med svåra livsvillkor som går i skolan och där skolan utgör tryggheten i tillvaron (Skolverket 2010).

Studiens resultat visar att en god relation mellan familj och skola skolan är en framgångsfaktor för ökad närvaro vilket stöds av andra studier. Myndigheten för skolutveckling (2008) uttrycker att ”Det handlar till stora delar om att skapa ett förtroendefullt klimat mellan lärare och föräldrar där relationen präglas av ömsesidig tillit till att barnets bästa är i fokus”.

Resultatet visar också vikten av att studera mesosystemet. Relationerna mellan olika systemnivåer i skolan, mellan skola och andra professionella aktörer, mellan skola och lokalsamhälle och i grannskapet utgör systemkrafter som kan vara risk- eller skyddsfaktorer.

På samtliga nivåer kan goda relationer vara skyddsfaktorer och utgöra systemkrafter som drar elever i riktning till skolan medan dåliga relationer kan vara riskfaktorer som drar elever från skolan.

## **6.2 Metoddiskussion**

Metoden som använts, är en litteraturstudie där data utgörs av sex utvalda artiklar som analyserats med kvalitativ innehållsanalys. Forsberg & Wengström (2013) skriver att det är viktigt att värdera dokumentens kvalitet ur kriterier som äkthet, trovärdighet, representativitet och meningsfullhet. Resultaten i den aktuella studien bygger på sex artiklar, vilka är utvalda med hänsyn till ovanstående kriterier. Urvalet av artiklar är baserat på de träffar, som sökningar i de ovan beskrivna databaserna gav utifrån de valda nyckelorden, kombinationen av dessa och de definierade urvalskriterierna, vilket kan ha påverkat resultatet.

Graneheim och Lundman (2004) använder termer som tillförlitlighet (credibility), beroende (dependability) och överförbarhet (transferability) för att beskriva olika aspekter av trovärdighet (trustworthiness) i kvalitativa studier. Trovärdigheten är hur väl data och analys stämmer med studiens avsedda fokus. Beroende avser i vilken grad data ändras över tid och förändringar i forskarens beslut under analysprocessen. Överförbarhet är huruvida studiens resultat kan överföras till andra studier vilket kräver en tydlig presentation av data och analysprocess.

Ambitionen i denna litteraturstudie har varit att kontinuerligt värdera dessa aspekter. Beträffande data utgår resultatet endast från de sex valda artiklarna vilket kan vara en svaghet för studiens trovärdighet. Vidare är innehållsanalysens skapande av kategorier en tolkningsprocess av manifest och latent innehåll. Tolkningen har utgått från författarens egen förförståelse för ämnet och skulle kanske sett något annorlunda ut om den gjorts av någon med en annan förförståelse. Under analysen har funnits en medvetenhet om egen förförståelse så att den inte skulle påverka resultatet på ett negativt sätt.

Resultaten bygger på artiklar som vid en innehållsanalys visar sig ha många gemensamma mönster som inte var synliga vid en första genomläsning och på så vis har svaren på forskningsfrågorna vuxit fram genom återupprepade genomläsningar.

## **7. Konklusion**

Då skolfrånvaro har ett samband med den miljö den sker i ter det sig naturligt att studera vilka skyddsfaktorer i skolmiljön som forskning beskriver, speciellt mot bakgrund av att klara skolan är i sig en skyddsfaktor mot psykosociala problem (SKL, 2013). Elever som lämnar grundskolan utan fullständiga betyg är en grupp som löper ökad risk för framtida psykisk ohälsa (Social Rapport, 2010) och det känns angeläget att försöka förstå de mekanismer som styr riktningen från och till skolan. Frånvaron är en tydlig indikation på att eleven inte mår bra och att skolan, i samverkan med andra aktörer, inte gett det stöd eleven behöver eller uppmärksammat de problem som finns i tid.

Svaren på forskningsfrågorna i denna litteraturstudie kan sammanfattas på följande vis: Riskfaktorer för hög skolfrånvaro finns på individ-, familj-, skol- och, samhällsnivå och i relationerna dem emellan. Riskfaktorerna interagerar med varandra och har en kumulativ effekt. På individnivå beskrivs bland annat externaliserade och internaliserade beteendeproblem, neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och inlärningssvårigheter som riskfaktorer. På familjenivå är låg socioekonomisk status en riskfaktor. Framförallt beskrivs dåliga familjerelationer som kan präglas av konflikter, oengagemang, våld och missbruk som riskfaktorer. Även på skolnivå är bristande relationer mellan elever och skolpersonal och mellan elever riskfaktorer för hög skolfrånvaro.

De tidiga insatser som beskrivs som effektiva för att öka närvaron för elever i riskzonen finns på flera nivåer. Salutogena faktorer på universell nivå är god skolethos som kännetecknas av goda relationer mellan elever, mellan elever och skolpersonal samt mellan familj och skola. De präglas av elevers delaktighet och anknytning till skolan och ger en känsla av sammanhang.

På selektiv och indikerad nivå beskrivs tidig upptäckt, fungerande frånvaroregistrering, kartläggning av orsaker till frånvaron med individuella och samordnade stödinsatser där eleven är delaktig i utformningen och ansvarsfördelningen tydlig som faktorer som främjar närvaro. Då elever blivit hemmasittare beskrivs den främsta framgångsfaktorn för att dra dessa elever i riktning tillbaka till skolan vara goda relationer över tid till engagerade vuxna. Även här betonas vikten av individuella och samordnade stödinsatser där eleven är delaktig i utformandet och att dessa följs upp och utvärderas.

En tydlig arbetsgång och ansvarsfördelning är viktig. Skolan har ett stort ansvar för elever med hög frånvaro då det är den arena där problemet utspelar sig och alla elever har rätt till utbildning. Det är tydligt att orsakerna till frånvaron måste bli grundligt utredda och leda till konkreta förändringar och där har elevhälsan en viktig roll då det gäller att se till elevens hela skolsituation. Ofta är de bakomliggande orsakerna komplexa och kräver samverkan med flera instanser, framförallt socialtjänst samt barn- och ungdomspsykiatri (Skolverket, 2010).

Av denna litteraturstudie framgår att skolklimatet har en oerhört stor betydelse för elevers trivsel och närvaro i vilket också hänger samman med vilka resultat de har möjlighet att uppnå. Detta har i sin tur mycket stor betydelse för hur framtiden gestaltar sig. Skolan har en fantastisk möjlighet att vända negativa systemkrafter till positiva och dra elever till skolan. Skolan kan utgöra trygghet och stå för kontinuitet och stabilitet och positiva relationer. Det är viktigt för alla och inte minst för de mest utsatta barnen. För elever med riskfaktorer på individ-, och familjenivå kan skolan vara en värdefull skyddsfaktor samtidigt som en dålig skolmiljö kan utgöra en riskfaktor.

Ett viktigt resultat av studien är att goda relationer är en kraftfull skyddsfaktor på alla nivåer. Att arbeta med relationer och delaktighet kan ge vinster på många nivåer och gagna såväl

individ som långsiktig samhällsekonomi. Det är dessutom en ekonomiskt fördelaktigt investering då det inte är förenat med andra kostnader än engagemang. Reformerna på skolans område har varit genomgripande och avlöst varandra i snabb takt. De har tydliga inslag av kontroll, resultatmätning, detaljreglering och starkt fokus på kärnämnen. Pasi Sahlberg (2012) kallar den här trenden för GERM (*Global Educational Reform Movement*). Det är ett synsätt som har präglat många länders skolreformer på senare år, men som får allt mindre stöd i skolforskningen på nationell och internationell nivå.

Resultaten i studien ger inte stöd för en skolpolitik där ordning och disciplin betonas framför vikten av relationer och elevers möjlighet till delaktighet.

Studiens resultat genererar nya frågor som skulle kunna belysas genom att analysera data från elevhälsodatabasen ELSA. Dessa data avser barn och ungdomar i Värmland och det kan vara av intresse att fokusera på sambandet mellan oroväckande skolfrånvaro och relationer i familj och skola.

## Referenser

- Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium* (2:a upplagan). Stockholm: Natur och Kultur.
- Arvidsson M., Johansson M. & Norberg S. (2012). *Man vill ju gå sin utbildning så att man blir någonting*. Linköpings universitet.
- Autism- och Asperger Förbundet (2010). *Autism- och Aspergerförbundets medlemsundersökning om skolfrånvaro. Sammanfattning och analys*.
- Axelsson R. & Axelsson Bihari S., (2011). *Folkhälsa i samverkan, mellan professioner, organisationer och samhällssektorer*. Lund: Studentlitteratur.
- Blair M., Stewart-Brown S., Waterston T.& Crowther R.(2010). *Child Public Health*. Oxford: University Press.
- Bremberg S. & Eriksson.L (2010). *Investera I barns hälsa*. Mölnlycke: Gothia Förlag.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development, Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- De Roisté.A, Kelly C., Molcho M., Gavin A., & Gabhainn,S.N. (2012.) Is school participation good for children? Associations with health and wellbeing. *Emerald Article. Health Education Vol 112, 88-104*.
- Dube, S. & Orpinas P.(2009). Understanding Excessive School Absenteeism as School Refusal Behavior. *Children and Schools April 2009, Vol31 Issue 2, 87-95*.
- Elvstrand H. (2009). *Delaktighet i skolans vardagsarbete*. Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Forsberg, C. & Wengström (2013). *Att göra systematiska litteraturstudier. Värdering, analys och presentation av omvårdnadsforskning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Färnkvist, M. (2011). *Salutogenes vid långvarig skolfrånvaro*. Göteborgs universitet, Psykologiska institutionen. Examensarbete 15 hp.

Förvaltningslag SFS (1985:223).

Glad M. & Sjödin K. (2013) *Tillbaka till skolan. Metodhandbok i arbetet med hemmasittande barn och unga*. Mölnlycke: Gothia förlag.

Graneheim U H & Lundman (2004). Qualitative content analysing in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today* (2004) 24, 105-112.

Hjern A., Alfven G. & Östberg V. (2008). School stressors, psychological complaints and psychosomatic pain. *Acta Paediatrica* , 112-117.

Hjörne, E.S. (2008) *Att platsa i en skola för alla. Elevhälsa och förhandling om normalitet i den svenska skolan*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Hälso- och sjukvårdslag SFS( 1982:763).

Ingul M., Klöckner, C. Silverman W., Nordahl H. (2012). Adolescent school absenteeism: modelling social and individual risk factors. *Child and Adolescent Mental Health Volume 17, No 2, 2012, 93-100*.

Ingul M. & Nordahl, H. (2013). Anxiety as a risk factor for school absenteeism: what differentiates anxious school attenders from non-attenders? *Annals of General Psychiatry* 2013 12:25.

Kearny, C. A (2008). School absenteeism and school refusal behavior in youth. A contemporary review. *Clinical Psychology Review* , Mars 2008 28;3, 451-471.

Killén, K. (2009). *Barndomen varar i generationer*. Lund: Studentlitteratur.

*Konventionen om barnets rättigheter* (2006). UD Regeringskansliet.

Nilholm C. (2006). *Inkludering av elever "I behov av särskilt stöd"*. Forskning i fokus nr 28. Myndigheten för skolutveckling.

Nilsson I. & Wadeskog A. (2008). *Individen i centrum*. Skandia Försäkringsbolag.



- Nilsson Ingvar (2011). *Är du lönsam lille vän? En socioekonomiska analys av unga, skolmisslyckanden och arbetsmarknaden*. SEE.
- Nyers D., Abell J., Kolstad A., Sani F. (2010) *Socialpsychologi*. Berkshire.
- Sahlberg, Pasi (2012). *Finnish Lessons. What can the world learn from educational change in Finland*.
- Simovska, Venka (2012). What do health-promotion schools promote? Processes and outcomes in school health promotion. *Emerald Article. Health Education Vol 112, 84-88*.
- Skolinspektionen (2012). *Skolinspektionens anmälningsärenden 2012, Rapport från BEO 2013-03-08*.
- Skollag SFS (2010:800).
- Skolverket (2008). *Rätten till utbildning. Om elever som inte går i skolan*.
- Skolverket (2010). *Kraften av samverkan. Om samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*.
- Skolverket (2010). *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv*.
- Skolverket (2012). *Allmänna råd, Arbetet med att främja närvaro och att uppmärksamma utreda och åtgärda frånvaro i skolan 2012*.
- Socialstyrelsen (2002). *Kunskapsöversikt ADHD hos barn och vuxna*.
- Socialstyrelsen (2010). *Social rapport 2010*.
- Socialtjänstlag SFS(2001:453).
- Statistiska centralbyrån (2012). *Barns upplevelser av skolan. Levnadsförhållanden rapport 125*.
- Strand, A-S. (2013). *Skolk ur elevernas och skolans perspektiv. En intervju- och dokumentserie*. Hälsöskolan, Högskolan Jönköping, avhandling.
- Sveriges kommuner och landsting (2009). *Postionspapper. Psykisk hälsa. Barn och unga*.

Sveriges kommuner och landsting (2012). *Modellområdesprojektet – Psykisk hälsa barn och unga, slutredovisning för perioden 2009-2011.*

Thuden Johansson M. & Reimertz Hagström S. (2012). *Snubbla inte i skoltrappan. En studie om ogiltig skolfrånvaro.*

Widmark C., Sandahl C, Piuva K. & Bergman D.(2011). *Barriers to collaboration between health care, social services and schools.* International Journal of Integrated Care, Volume 11.

Wilkinson R. & Pickett K. (2009). *Jämlikhetsanden. Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen.* Stockholm: Karneval förlag.

Öquist, Oscar (2008) 3:dje uppl *Systemteori i praktiken, konsten att lösa problem och nå resultat.* Stockholm: Gothia förlag.